((دين د افغانستان، پاک دين د اسلام او رسمي او عمومی مذهب د افغانستان پاک مذهب د حنفي دی))

دويمه ماده اساسي نظامنامه – کال ۱۳۰۲ هـ ل / لومړی اصل اساسي اصولنامه - کال ۱۳۱۰ هـ ل / دويمه ماده اساسي قانون –کال ۱۳۴۳ هـ ل

دوه ويشتمه ماده اساسي قانون – ۱۳۵۵ هـ ل / دويمه ماده اساسي قانون – کال ۱۳۶۶ هـ ل/ دويمه ماده اساسي قانون – کال ۱۳۸۲ هـ ل

((په افغانستان کې هيڅ قانون نشي کولای چې د اسلام د سپيڅلي دين د معتقداتو او احکامو مخالف وي))

څلور شپيتمه ماده اساسي قانون – کال ۱۳۴۳ هـ ل / دريمه ماده اساسي قانون – کال ۱۳۸۲ هـ ل

په افغانستان کې

د اساسي قانون اړتيا

او دافغانستان د اساسي قوانينو پرتله د اسلامی احکامو په انځور کې

((په عدليه محکمو کې ټوله عرضونه، دادونه سم له شريعته سره په قاعدو د حقوقي او جزايي محکمو فيصله کيږي))

پنځمه ماده اساسي نظامنامه – کال ۱۳۰۲ هـ ل

((په شرعي محکمو کې ورغلي دعواوي سم له مقرراتو د پاک مذهب حنفی "رح" سره فيصله کيږي))

اته اتيا وم اصل اساسي اصولنامه – کال ۱۳۱۰ هـ ل

((محکمې تر غور لاندې قضاياوو کې د دې اساسي قانون او نورو قوانينو حکمونه تطبيقوي، که د غور لاندې قضاياوو له جملي څخه د کومې قضيې لپاره په اساسي قانون او نورو قوانينو کې حکم موجود نه وي، محکمه د حنفي فقه د احکامو له مخي او په هغو حدودو کې دننه چې دې اساسي قانون ټاکلي، قضيه په داسي ډول حل او فصل کوي چې عدالت په ډيره ښه توګه تامين کړي))

يو سلو دويمه ماده اساسی قانون – کال ۱۳۴۳ هـ ل / يوسلو دولسمه ماده – اساسي قانون کال ۱۳۶۶ هـ ل / يو سلو ديرشمه ماده – اساسي قانون کال ۱۳۸۲ هـ ل

ليکونکی: دکتور محمد ظريف علم (ستانکزی)

کال ۱۴۰۱ هـ ل

په افغانستان کې

د اساسي قانون اړتیا

او د افغانستان د اساسي قوانینو پرتله د اسلامی احکامو په انځور کې

لیکونکی: دکتور محمد ظریف علم (ستانکزی)

بسم الله الرحمن الرحيم

Contents

سریزه: ۷

لومړی مبحث: عمومیات ۹

لومړی مطلب: د اساسي قانون تعریف او د هغه کلي اصول: ۹

لومړی: د اساسي قانون تعریف: ۹

دویم: د اساسي قانون کلي اصول: ۹

۱- اجرایوي ضمانت (د قانون حاکمیت): ۱۰

۲- د دولت سیاسي نظام ډول اصل: ۱۲

ا) اسلامي سیاسي نظام: ۱۲

ب) شاهي سیاسي نظام: ۱۲

ج) جمهوري نظامونه: ۱۳

۳- د دولت ارکان (مجریه، مقننه او قضاییه قواو) اصل: ۱۵

- په اسلامي سیاسي فقه کې د درېو کونو قواو استقلال او توپیر: ۱۶

٤- د دولت اداري سازماني جوړښت (اداري نظام) اصل: ۱۹

۵- د اتباعو اساسي حقوق او وجایبو اصل: ۲۱

دویم مطلب: معاصر فقهي لیدلوري په تولنه کې د اساسي قانون د انفاذ په اړه: ۲۲

۱- د مدینې منورې منشور: ۲۲

۲- د عباسیانو د خلافت پر وخت د دولتدارۍ مدون مستقل کتابونه: ۲۳

- احکام السلطانیة والولایات الدینیة د ابوالحسن ماوردي کتاب: ۲٤

- احکام السلطانیة ابوالحسن محمد بن ابي یعلی کتاب: ۲۵

- د معاصرو فقهاؤو ليدلوري د اساسي قانون د شتون او انفاذ په اړه: ۲۵

دریيم مطلب: په افغانستان کې د اساسي حقوقو رامنځته کېدو ته یوه ټول کتنه: ۲۸

دویم مبحث: د افغانستان اساسي قوانین د اسلامي احکامو په انځور کې ۳۱

لومړی مطلب : تقنیني قواعد: ۳۳

۱- الهي قوانین ۳۳

- اسلامي حقوق: ۳٤

- د اسلامي حقوقو سرچینې او مصادر: ۳٦

- د مکلفینو په اقوالو او افعالو پورې اړوند حقوقي شرعي احکام: ۳۷

۱- د کورني احکام: ۳۸

۲- د قضاء احکام: ۳۸

۳- د جرمونو او سزاګانو احکام: ۳۹

٤- د دولت د سیاسي نظام احکام: ٤۱

۵- له نورو دولتونو سره د تعامل احکام: ٤۲

٦- اقتصادي احکام: ٤۳

- د اسلامي شریعت مقاصد: ٤۵

۲- وضعي قوانین: ٤۷

دویم مطلب: په افغانستان کې د تقنیني اسناد و ډولونه او د هغو تعریف: ٤۸

لومړی: قانون: ٤۸

۱ - د قانون تعریف: ٤۹

۲ - په افغانستان کې د قانون سرچینې: ٤۹

۳ . قوانین او ډولونه یې: ۵۰
ا) اساسي قانون: ۵۰
ب) فرعي قوانین: ۵۱
۱ - ارګانیك قوانین: ۵۱
۲ - عادي قوانین: ۵۲
- متني قوانین: ۵۲
- شکلي قوانین: ۵۳
دویم: تقنیني فرمانونه: ۵٤
درېیم: مقررې ۵٤
څلورم: اساسنامې ۵۵
پنځم: د کابینې مصوبې چې تقنیني جنبه ولري ۵۵
- د تقنیني اسنادو طی مراحل ۵٦
درېیم مبحث: د افغانستان د اساسي قوانینو د ځینو مادو تاصیل په اسلامي شریعت کې: ۵۹
لومړی مطلب: د مدونو قوانینو سرچینې تاصیل: ۵۹
دوم مطلب: د اتباعو د اساسي حقوقو تاصیل: ٦۲
۱- د افغانستان د وګړو د برابری (مساواتو) حقوقو تاصیل: ٦۲
۲- د افغانستان د وګړو د آزادۍ او کرامت حق تاصیل: ٦۳
۳- د استوګنځي د محرمیت حق تاصیل: ٦٦
٤- د زدکړو (تعلیم) حق تاصیل: 65

سریزه:

الحمد لله رب العالمين والعاقبة للمتقين والصلاة والسلام على خير خلقه محمد و على آله واصحابه اجمعين:

((وَنَزَّلْنا عَلَيْكَ الْكِتابَ تِبْياناً لِكُلِّ شَیْ ءٍ وَهُدیً وَرَحْمَةً وَبُشْری لِلْمُسْلِمينَ)) مونږ پر تا (رسول الله ﷺ) دغه کتاب (قرآن) نازل کړي تر څو د هر څه حقیقت روښانه کړي او د مسلمانانو لپاره هدایت کونکی، رحمت او زیری ورکونکی اوسی.

اسلامي شریعت منحیث د یو کامل او آخریني الهي دین بشریت ته نازل شوی ده، چې د انسان د ژوندانه ټول اړخونه (اعتقادي، تعبدي، سیاسي، ټولنیز، اقتصادي، حقوقي او...) سمبالوي.

په ټولو حقوقي څانګړینه کې یو مستقل حقوقی سیستم په اوسنی عصر کې د اسلامي حقوقي سیستم ده چې ډیری ملتونه یې له دي نه چې مسلمانان وي او اسلامي عقیده ولري له دغه سیستم نه متابعت کوي.

په اسلامي شریعت کې مشروع نامشروع اعمال په شرعي نصوصو سره او یا له شرعي نصوصو نه په استنباط سره د مجتهدینو له خوا څرګند او واضح شوی دی.

د اسلامي شریعت څانګړتیا دا ده چې په ټولو وختونو او زمانو کې د هغه احکام د تطبیق وړ دي که هغه اوسنی زمانه او وخت هم وي، لکه څرنګه چې په اوسنی زمانه کې د فتوا مراجع په اسلامي نړۍ کې په بېلابېلو مسایلو خپلې فتواوې صادروي.

زمونږ دغه بحث (په افغانستان کې د اساسي قانون اړیتا او د افغانستان د اساسي قوانینو پرتله د اسلامي احکامو په انځور کې) ده.

غواړم په دغه هکله د اسلامي احکامو په رڼا کې او د فقهاوو لیدلوری راونغاړم، تر څو معلومه شي چې د اساسي قانون انفاذ د مسلمانانو په ټولنو، ملتونو او دولتونو کې له اسلامي شریعت سره څه حکم لري، ایا د هغه انفاذ غیر مشروع ده او یا د دولت د چارو د سمبالولو لپاره چې د سیاسي اسلامي فقهې له احکامو نه په اخیستلو سره مشروعیت لري او د یو دستور او چتر په توګه عمومي سیاسي فقهي قواعد په کې درج شی بهتره به وي.

په دغه بحث غواړم د ښه وضاحت لپاره لاندې مباحث راونغاړم:

لومړی مبحث: عمومیات

دویم مبحث: د افغانستان اساسي قوانین او نور تقنیني اسناد د اسلامي احکامو په انځور کې

درېیم مبحث: د افغانستان د اساسي قوانینو د ځینو مادو تاصیل په اسلامي شریعت کې

لومړی مبحث

عمومیات

لومړی مطلب: د اساسي قانون تعریف او د هغه کلي اصول

د اساسي قانون تعریف په حقوقي چوکاټ کې د ځینو قیود پر بنسټ تعریفیږي چې دغه قیود بیا د دغه قانون کلي اصول د هېوادونو د حقوقي او سیاسي سېستمونو پر بنسټ د هغه هېواد په اساسي قانون کې ځانګړی کېږي په دغه اساس د اساسي قانون تعریف او د هغه کلي اصول په لاندې ډول عبارت دي له:

لومړی: د اساسي قانون تعریف:

اساسي قانون په قانوني متونو کې له اجرایي ضمانت سره یو ځای د کلي او الزامي حقوقي قواعدو له ټولګې څخه عبارت ده، چې د دولت د سیاسي نظام، د اتباعو د حقوقو او وجایبو، د دولت د درېګونو ارکانو او د هغو د دندو او واکونو، د دولتي ادارو د سازماني جوړښت او په پای کې دمتفرقه او انتقالي احکامو نه بحث کوي.

دویم: د اساسي قانون کلي اصول:

لکه څرنګه چې د اساسي قانون په تعریف کې ځینې قیود جوت شول نو د هماغو قیودو په رڼا کې د اساسي قانون کلي اصول او قواعد عبارت دي له:

١- اجرایوي ضانت (د قانون حاکمیت)؛

٢- د دولت سیاسي نظام ډول؛

٣- د دولت ارکان (مجریه، مقننه او قضاییه قواوې)؛

٤- د دولت اداری سازماني جوړښت (اداري نظام)؛

۵- د اتباعو اساسي حقوق او وجایب

دغه پورتني اصول په کلي ډول په اساسي قانون کې درج وي خو د دغو حقوقي قواعدو تفصیلات په فرعي قوانینو کې تصریح کېږي، په دغه بحث که اړین بولم تر څو دغه اصول په مختصر ډول مخکې له دې نه چې اساسي مبحث ته داخل شم په لاندې ډول ذکر کړم:

1- اجرایوي ضمانت (د قانون حاکمیت):

په اساسي قوانینو کې د حاکمیت اصل د حکومت لپاره د انارشیزم د منعه کولو لپاره یو اړین اصل دئ هېڅ یو درې کوني د دولت قواوې نه شي کولای تر څو خپلې کړنې د قانونیت له چوکات نه بهر اعمال کړي خصوصا مجریه قوه چې تنفیذي او اجرایيوي واک لري دغه اصل د افغانستان په ټولو اساسي قوانینو کې تصریح شوی ده د بېلګې په ډول د ۱۳۸۲ هـ ل کال اساسي قانون ته په کتو سره چې خپلې (۵۰) مادې د (۲) فقرې د حکم په ترڅ کې داسې تصریح کوي: (اداره خپل اجراآت په بشپړه بې طرفی او د قانون له حکمونو سره سم عملي کوي).

همدا راز د قانون حاکمیت ظلم او تېري ته اجازه نه ورکوي، د یاد شوي اساسي قانون د (۲۷) مادې د حکم په ترڅ کې ظالمانه او ناعادلانه کړنې جرم کڼلي او د قانون د حاکمیت د اصل په موخه د جرم او جزا د قانونیت قاعده داسې تصریح کوي: (هېڅ عمل جرم نه کڼل کېږي، خو د هغه قانون له مخې چې د جرم تر ارتکاب د مخه نافذ شوی وي. هېڅوک د قانون له حکمونو پرته تعقیبدای، نیول کېدای او یا توقیفیدای نه شي. هېچاته سزا نه شي ورکول کېدای، مګر د باصلاحیته محکمې په حکم او د هغه قانون له احکامو سره سم چې د اتهام وړ فعل تر ارتکابه مخکې نافذ شوی وي).

د پورتنی مادې تصریح ظلم او تظلم کنټرول کړی دی، څکه د اساسي قانون دغه ماده د قانونیت د اصل په توګه نه ظلم ته اجازه ورکوي، چې یو کس یې پر بل کس وکړي او نه دا اجازه ورکوي، چې د تظلم مخه ونیول شي، د کوم کس پر ضد چې جرم ترسره کېږي، یعنې هغه که د حقوق الله په جرایمو یا د وګړو پر ضد جرایمو کې وی ټولنه متضرر کوي،

مرتکب اشخاص د جرم او جزا د قانونيت د اصل پرينسپ د محکمې د حکم په واسطه د مجازاتو ور ګنډل کېږي.

له بلې خوا د درېګونو قواوو (مقننه، قضايه او اجرايه) د تفکيك اصل د هرې قوې د واکونو پرينسپ د افغانستان په ډېری اساسي قوانينو کې تسجيل شوی. درې واړه قواوې په اساسي قانون کې داسې تنظيم شوي، چې يوه د بلې په واسطه کنټرولېږي. مقننه قوه اجرايه قوې او قضايه قوې ته د اعتماد رايه ورکوي، د حکومت غړي د ولسي جرګې له خوا سلب اعتماد کېدای شي. ولسي جرګه د سترې محکمې غړي د جنايت د جرم او يا د دندې له مخې د جرم د ارتکاب په صورت کې د ټولو غړو په دوو ثلثونو له دندې عزل او د ځانګړې محکمې په واسطه محاکمه کولای شي. د ملي شورا غړي د جرم د ارتکاب په صورت کې د هغه مجلس له استيذان او تصويب څخه وروسته چې غړيتوب يې لري، د لويې څارنوالی له خوا تر عدلي تعقيب لاندې نيول کېدای شي او د محکمو له خوا محاکمه کېږي، چې په دغو مواردو کې درې واړه قواوې هر يوه د بلې په واسطه کنټرولېږي.

درې واړه قوو کې هر يوه د خپل واك او دندو په برخه کې سره اړوندې دي. مقننه قوه قوانين وضعه کوي، اجرايه قوه هغه تطبيقوي، قضايه قوه د قانون پر بنسټ پرېکړې صادروي او بيا هم د اجرايه قوې له خوا تطبيقېږي، چې مقننه او قضايه دواړه قوې دستور ورکوونکې دي؛ مګر اجرايه قوه څرنګه چې له نوم څخه يې ښکاري، اجرا کوونکې ده.

ټول ياد موارد د قانونيت د اصل په واسطه د افغانستان په تېرك شويو اساسي قوانينو کې تصريح شوي دي، پر همدې بنسټ دا ويلی شو، چې د قانون د حاکميت اصل په اساسي قانون کې د اساسي حقوقو له مهمو او ارزښتناکو اصولو څخه يو اصل ګڼل کېږي.

افغانستان کې د ټولو قوانينو مبنا اسلامی شريعت ده، د افغانستان اساسی قوانينو کې دا ماده تسجيل ده چې هېڅ قانون په افغانستان کې له اسلامي شريعت سره په مخالفت کې نه شي وضع کېدلای.

کله چې د قوانينو منبع په افغانستان کې اسلامي شريعت وي نو اسلامي شريعت خو د قانونيت او شريعت د ټينګښت لپاره اصول په شرعي سرچينو کې وضع کړی دی.

۲- د دولت سیاسي نظام ډول اصل:

په اوسنۍ نړۍ کې دولتونه له مختلفو سیاسي نظامونه نه پیروي کوي، په دغه برخه کې یو لنډ ذکر د دغو نظامونو په لاندې ډول کوم:

ا) اسلامي سیاسي نظام:

اسلام په سیاسي نظام کې یو سیاسي مکتب ده او د حکومتولی او دولتدارۍ لپاره یې ځانګړې احکام په شرعي نصوصو کې او همدا راز له شرعي نصوصو نه په استخراج سره د مجتهدینو په اجتهاداتو کې شتون لري او په دغه هکله ډېرى سیاسي فقهي کتابونه لیکل شوي دي.

د دغه سیاسي نظام بېلګې د اسلامي نظامونو او خلافتونو په لرغوني اسلامي تاریخ کې شتون او ثبت دي د اسلامي سیاسي نظام سرچینې د اسلامي شریعت احکام دي.

ب) شاهي سیاسي نظام:

دغه سیاسي نظام ډېر لرغونی ده چې د تاریخ په بېلابېلو پړاونو کې د ټولنو په منځ کې حاکم وه چې په دوه ډوله تقسیمیږي:

- **مطلقه شاهي سیاسي نظام:**

دغه سیاسي نظام لرغونی ده او په اوسنې عصر کې شتون نه لري، په دغه نظام کې قدرت او صلاحیت متمرکز د شاه په لاس کې وي، د صلاحیتونو نه تفویض حکومت ته چې له صدراعظم (لومړی وزیر) ، د کابینې وزیرانو او رییسانو نه یې جوړښت وي شتون نه لري، شاه او پاچا ټول صلاحیتونه په مطلق ډول په خپل واك کې لري.

- **مشروطه شاهي سیاسي نظام:**

دغه سیاسي نظام په عملي ډول معاصر ده او ډېرى هېوادونه له هغه نه استفاده کړې ده، د درې ګوني قواو تفکیك (مقننه، قضاییه، مجریه) په دغه سیاسي نظام کې شتون لري شاه او پاچا د ذکر شوي درې ګونو قواوو په سر کې وي، حکومت انتخابي او متشکل له کابینې

وي، وروسته له يوې مودې نه چې په اساسي قانون کې ځانګړې شوې وي پخوانۍ حکومت تغير او نوی حکومت يې ځای نيسی، د حکومت په سر کې صدراعظم (لومړی وزير) او يا ولسمشر موجود وي په بېلابېلو لارو چې د هېوادونو په اساسي قانون کې ځانګړی شوی وي د يو ځانګړي وخت لپاره تعينيږي.

د لومړی ځل لپاره د بشريت په تاريخ کې د مشروطه شاهي نظام ليدلوری د افلاطون او ارسطو له خوا په لرغوني روم کې را منځته شو چې د ولسي جرګې، مشرانو جرګې او امپراتور تر منځ د واکونو د وېش ليدلور يې رامنځته کړلو، چې وروسته په ۱۷ زېږديزی پېړۍ کې دغه ليدلوري عملي جنبه کروموېل (Cromwel) په اساسي قانون کې تصريح کړه ، چې د درې ګوني قواوو توپير او واکونه په کې درج شوي و.

همدا راز جان لاك (John Lock) په خپل کتاب کې (مدني حکومت) تر عنوان لاندې په ۱۶۹۰ زېږديز کال کې د دولت د قواو توپير او واکونه يې ليکلي و.[۱]

ج) جمهوري نظامونه:

دغه نظامونه په معاصر دول ډېر ملکونه ورنه ګټه اخلي او خپل نظامونه ورباندې سمبالوي.

په دغو نظامونو کې مختلط جمهوري رياست او لومړي وزير څوکۍ شتون لري خو د ياونې وړ ده چې د حکومت واکونه له لومړي وزير سره وي او ولسمشر سمبوليك او محدود نقش په حکومت کې لري چې دغه نظامونو ته پارلماني نظامونه ويل کېږي او حکومت سره له لومړي وزير، پارلمان کې هغه احزاب تعينوي چې ډېرې څوکۍ يې پارلمان کې په ټاکنو کې لاس ته راوړي وي، او يا نور احزاب له هغه حزب سره چې په پارلمان کې ډېرې څوکۍ ولري ايتلاف وکړي او د حکومت په جوړښت او د حکومت د څوکيو د وېش په هکله سره جوړ شي.

په بله تعبير جمهوري نظامونو کې ولسمشر (جمهور رييس) د درېوګونو قواوو په سر کې شتون لري او حکومت (کابينه) او صدراعظم (لومړی وزير) هم ده هغه د اثر لاندې وي، لومړی

---

[۱] - د. بشناق باسم صبحی، مجلة الجامعة الاسلامية، ج ۲۱ شماره ۱، الفصل بين السلطات في النظام السياسي الاسلامی – دراسة تحليلية في ضوء نظرية الفصل بين السلطات في القانون الوضعي ص ۶۰۴ -۶۰۵

وزیر د کابینې ناستې رهبري کوي او په ټوله کې مجریه قوه چې حکومت د هغه جزء ده، ولسمشر ته مسئول او جواب ورکونکی وي.

په جمهوري نظامونو کې درېیم ډول هم شتون لري چې هغه یوازې ولسمشر یې رهبري کوي چې د درې ګونو قواو په سر کې شتون لري او لومړی وزیر په نظام کې شتون نه لري.

د یادونې وړ ده چې افغانستان دغه ټول پورتني نظامونه د تاریخ په بېلابېلو پړاونو کې عملي کړي دي، د بېلګې په ډول مخکې له پاچا امان الله خان نه مطلقه شاهي نظامونه په افغانستان کې حاکم وه، وروسته کرار کرار زمینه مشروطه شاهي ته مساعده شوه چې په ۱۳۴۳ هـ ل کال کې په رسمي او عملي ډول مشروطه شاهي نظام بغیر له شاهي کورنۍ نه صدراعظم (لومړي وزیر) د شاه له خوا او کابینه د ملي شورى له خوا وټاکل شوه، قضاییه، مقننه او مجریه قواوې خپل ځانګړې واکونه له اساسي قانون نه په الهام سره لاسته راوړل او د درې ګونو قواو د واکونو د تفکیك اصل په معاصر اساسي حقوقي کې د افغانستان په اساسي قانون کې درج شول.

د جموریت نظام وروسته د شاهي نظام له ړنګېدو په ۱۳۵۲ هـ ل کال کې د سردار محمد داود خان په جمهوریت کې رامنځ ته شو.

د جمهوریت او صدارت مختلط نظام له ۱۳۵۷ هـ ل کال د جمهوري دموکراتیك نظام کې منځته راغي چې تر ۱۳۷۱ هـ ل کال پورې دوام وموند.

د مجاهدینو حکومت هم د جمهوریت او صدارت نظام تجربه کړلو.

د طالبانو لومړي ځل حاکمېدل مشروطه نسبي شاهي ته ورته نظام د امارت تر عنوان لاندې خپل حکومت کاوه او د امارت اسلامي سیاسي اصطلاحي ورته استعمالوله.

له ۱۳۸۲ هـ ل کال نه وروسته د جمهوریت نظام بیا تجربه شو چې ولسمشر د درې ګونو قواو په سر کې و.

۳- د دولت ارکان (مجریه، مقننه او قضاییه قواو) اصل:

د اساسي قانون یو له اصولو نه په معاصرو دولتونو کې د درې کونو ارکانو او قواو شتون او تفکیک ده چې عبارت دي له:

- **مجریه قوه:**

د دغه رکن لوی او ستر سازماني او اداري څانګه حکومت ده چې د کابینې له وزیرانو نه تشکلیږي او ټول اجراییوي صلاحیتونه لري چې د دوو نورو ارکانو په پرتله ډېر فعاله ده.

مقننه قوه قوانین تصویبوي چې مجریه قوه یې د تطبیق دنده لري.

قضاییه قوه د خصومات او منازعاتو پرېکوې صادروي چې د دغو قطعیي او نهایي پرېکړو د پیلي کېدو دنده د مجریه قوې له دندو شمېرل کېږي.

- **مقننه قوه:**

لکه څنګه چې له نوم نه یې جوتیږي د قانون جوړونې دنده پر غاړه لري چې یو مهم او اړینه دنده د مقننه قوې شمېرل کېږي، همدا راز مقننه قوه چې په پارلمان او یا په افغانستان کې په ملي شورا مصطلح یادیږي، د هغه ولسي جرګه، حکومت ته (وزیرانو، ځینې عمومي مستقل رییسانو ته) د باور رایه ورکول دنده او د هغو استجواب، استیضاح او سلب اعتماد دنده او واک هم لري، همدا راز د قضاییه قوې غړو ته هم ولسي جرګه دنده او واک لري تر څو د اعتماد رایه ورکړي، او داسې نورې مشخصې دندې او واکونه چې د افغانستان په بېلابېلو اساسي قوانینو کې په تفاوت سره ذکر شوي دي.

مقننه قوه په هېوادونو کې د بېلابېلو دندو او واکونو خاوندان وي چې په ځانګړي ډول د دغو هېوادونو په اساسي قوانینو کې د هغو دندې او واکونه ځانګړي شوي وي، همدا راز د مقننه قوې خونې په دوو خونو او یا یوې خونې وېشل شوي دي چې د دو خونو (دوه اتاقه) او یو خونې (یو اتاقه) پارلمانونو په نوم یادییږي په افغانستان کې د دوو خونو سېستم مقننه قوه (ملي شورا) شتون درلود چې په ولسي جرګه او مشرانو جرګه په اساسي قوانینو کې یاد شوي دي.

- قضاییه قوه:

قضاییه قوه هغه قوه ده چې په ټولنه کې د اشخاصو تر منځ د منازعاتو او مخاصماتو (شخړو) فیصلو واك او همدا راز د قوانینو د تفسیر او د هغو د سمون له اساسي قانون سره لري.

- په اسلامي سیاسي فقه کې د درې ګونو قواو استقلال او توپیر:

اسلامي فقهاء په دغه سره موافق دي چې په اسلامي شریعت کې سیاسي نظام یو لړ خصوصیات او ځانګړتیاوې لري چې د هغه ځانګړتیاوې دغه سیاسي نظام له وضعي سیاسي نظام سره توپیروي او علت هم دا ګڼي چې مصدر د حکم او سرچینه په اسلامي سیاسی نظام کې الله تبارك و تعالی ده.

د درې ګونو قواو اصل او تفکیك په اسلامي شریعت کې په لاندې څو کرښو کې توضیح کوم:

- شورا په اسلامي شریعت کې:

مقننه قوه په معاصر عصر کې دولتونو کې د تشریع او تقنین دنده لري چې په اسلامي سیاسی نظام کې د شورا تر عنوان لاندې رامنځته کیږي، د افغانستان په ټولو اساسي قوانینو کې چې وروسته به یې ذکر وشي د شورا تر عنوان لاندې د اسلامي شریعت په اصطلاح سره دغه قوه نومول شوی ده.

په اسلامي شریعت کې تشریع او تقنین په دوو ډولونو او معناوو سره د بحث لاندې ده (مبتدا د تقنین حکم او د تقنین بیانولو حکم چې اسلامي شریعت تقاضا کوي او په هغه شرعي حکم ولاړ وي)[٢]

١- په لومړۍ معنا سره چې مبتدا د تقنین حکم وي په دغه حالت کې تقنین د اسلامي شریعت له حکمونو سره سم د بشر لپاره د تقنین او تشریع اجازه نشته.

---

[٢] - مجلة الجامعة الاسلامية، ج ٢١ شماره ١، الفصل بين السلطات في النظام السياسي الاسلامى – دراسة تحليلية في ضوء نظرية الفصل بين السلطات في القانون الوضعي ص ٦١١

چې هغه احکام په اسلامي شریعت کې د اصول فقه د علم له قواعدو سره سم قطعي الثبوت او قطعي الدلالت شرعي نصوص (قرآن او حدیث) احکام دي.

۲- لیکن تشریع په دویمه معنا سره بیان د حکم چې اسلامي شریعت تقاضا کوي او په شرعي حکم ولاړ وي چې دغه حالت کې د اجتهاد او فتوا د هغو د اهل کسانو لپاره دروازه پرانیستل کېږي چې هغه اجتهادي مسایل د اسلامي شریعت په هغو احکامو کې وي چې د اصول فقه د علم له احکامو سره سم قطعي الثبوت ظني الدلالت شرعی نصوص وي اسلامي مجتهدین له هغه نه شرعي احکام را استنباطوي، چې دغه اجتهادات د عصر، محل، عرف سره کېدای شي په تغیر کې اوسي لکه د امام شافعي رحمه الله اجتهادات دوه ډوله دي کله چې مبارك په بغداد کې وه نو یو قسم اجتهاد کړی و، او کله چې مصر ته ولاړ بل قسم اجتهاد کړی و، چې د فقه په کتابونو کې د پخوانی مذهب او نوی مذهب تر عنوان لاندې یادیږي.

بناء په اسلامي سیاسي فقه کې د تشریع او تقنین دروازه پرانیستې ده چې شورا له هغو منتخبو اشخاصو نه چې د فن او تخصص له شرایطو سره په انتخابي ډول او یا په انتسابي ډول د دغې شورا غړي وي په پورتنی ذکر شوې دویمه برخه کې د تقنین او تشریع واك د اسلامي اصولو پر بنسټ او د مجتهدینو له نظریاتو سره سم وضع کړی، او همدا راز په دغه اړه د اسلامي شریعت له دوو لومړیو منابعو څخه (قرآن او سنت) په پیروي سره اجماع، قیاس، استحسان، سدالزراع، مصالح مرسله، عرف، شرایع من قبلنا نه په کتې اخیستنې مدون قوانین وضع کړي.

- قضاییه قوه په اسلامي شریعت کې:

په اسلامي شریعت کې قضاییه قوه یو باصلاحیت ارکان دی چې په نبوي احادیثو کې د یو مستقل کتاب او باب تر عنوان لاندې د هغه بحث ذکر شوی ده او همدا راز په اسلامي فقه کې د قضاء تر عنوان لاندې یو مفصل بحث په ځانګړی کتاب، باب او یا فصل کې ذکر شوی دی.

د حضرت محمد ﷺ په وخت کې په خپله رسول ﷺ دغه دنده پر مخ وړله کله چې اسلامي دولت پراخ شو او نورې ځمکې او ملتونه یې اسلام ته دعوت او مسلمان کړل نو آنحضرت ﷺ د قضایي

صلاحیت تفویض په لومړي ځل علي کرم الله وجهه ته چې یمن ته یې د قاضي په حیث استولو او بیا معاذ بن جبل رضی الله عنه ته چې هغه هم یمن ته قضاء ته استولو شوی و د قضاء واك ور وسپارو.

د راشیدینو خلفاء په وخت کې د عمر رضی الله عنه په خلافت کې د قضاء منصب له مجریه قوې نه جلا شو کله چې امیر المومنین کوم ځای ته والي استولو نو قاضي به یې هم جلا تعیناوه او استولو چې قضاء او مجریه قوه چې والي و، سره جلا شول، ولې مخکې له دې نه والي دواړه دندې مخکې بولې.[3]

لکه څنګه چې په قضایي فقه کې یو لیك د عمر رضی الله عنه چې ابو موسی اشعري ته یې لیږلی و او هغه د کوفې قاضي و، ځینې لارښونې ابوموسی اشعري ته په دغه لیك کې کړې دي چې د فقه په کتابونو کې را نقل شوي، او همداراز دغه لیك د قاضي سلوکیات بیانوي، له دغه لیك نه هم استنباطیږی چې قضاء مستقله کېنل شوې ده.

د عمر رضی الله عنه په خلافت کې نورې قضایې برخې په مستقل ډول رامنځته شولې لکه د مظالمو قضاء (دیوان مظالم) چې وروسته د فرانسه هېواد په تقنین کې وروسته له انقلاب نه دغه برخه د اداري قضاء تر عنوان لاندې په مستقل ډول د قضایه قوې له اثر نه پرته له اسلامي فقې نه په کټه اخیستنې سره رامنځته کړله، داسې ورته ډېر حقوقي قواعد شتون لري چې وضعي حقوقي قواعدو له اسلامي فقې نه کاپي کړې دي.

- مجریه قوه په اسلامي شریعت کې:

د رسول الله ﷺ په ژوند کې اسلامي دولت محدود په څو منطقو و، نو په لومړیو کې چې اسلامي حکومت په مدینه منوره کې ایجاد شو مجریه واکونه انحضرت ﷺ د عمومي خدمتونو لپاره تفویضول چې معاذ رضی الله عنه یمن ته د والي په حیث تعین کړلو همدا راز له هغه نه یې د ولایت د امورو د مخکې وړلو په اړه پوښتنه وکړه چې په څه حکم کوې معاذ رضی الله عنه ورته وویل په کتاب الله انحضرت ورته وفرمایل کله چې په کتاب الله کې د څه پیدا نه کړل بیا پر څه حکم کوې نو معاذ ورته وویل چې په حدیث حکم کوم بیا انحضرت ورته وفرمایل که چیرې په حدیثو کې دې څه پیدا نه کړل نو په څه په حکم کوې معاذ ورته وویل په خپل رای

[3] - د زحیلی وهبه، فقه الاسلامی و ادلته ج ٦ ص ٧٤٣

او نظر به اجتهاد کوم، نو پیامبر ﷺ ورته وویل چې الحمدلله چې رسول د رسول ته یې رهنمایي کړې ده.[٤]

د راشدینو خلفاء په وخت په ځانګړې ډول د عمر رضی الله عنه په وخت کې د مجریه قوي بنسټ چې اداري سېستم ورته جوړېږي ځینې اداري را منځته شوې چې اجراییوي واکونه یې درلودل لکه د بېلکې په ډول بیت المال چې د اسلامي دولت خزانه دخل او خرچ ورته په اسلامي مالي نظام کې ورته کته اخیستل کېده، او همدا راز ټولو اسلامي قلمرو ته یې والیان تعین کړل او د صلاحیتونو تفویض د عامه مرافقو (عامه خدمتونو) په اړه دغو والیانوته وسپارل او د حساب دهي غوښتنې هم ورته کولې، همدا راز د عامه خدمتونو د ښه سمون لپاره ځینې اصحاب هغه والیانو ولایتونو ته د تفتیش لپاره ورلېږل.

په ټوله کې دغې پایلې ته رسېږو چې په اسلامي شریعت کې د دولت په سطح د درې ګونو قواو تفکیك او استقلال کې کوم صریح ممانعت نشته او دلالتا د صحابو په زمانه کې دغه تفکیك رعایت شوی و، خو جوته موضوع د دغو درېیو قواوو دا ده چې دغه درې ګونې قوې به خپلې دندې د اسلامي شریعت له احکامو سره سم پر مخ بیایي.

٤- د دولت اداري سازماني جوړښت (اداري نظام) اصل:

دولتونه له دغه اړخه د بسیطو (ساده) دولتونو او د مرکبو (فدرال) دولتونو په ډولونو وېشل کېږي:

ا) بسیط (ساده) دولت: له هغو دولتونو څخه عبارت دي، چې د مرکزیت له یو اصل څخه رهبري کېږي، لکه افغانستان چې په ټولو اساسي قوانینو کې چې په بېلابېلو پړاونو او سیاسي نظامونو که وضع شوي افغانستان د بسیط دولت له اصل څخه پیروي کړې ده، لکه څرنګه چې د ١٣٤٢ هـ ل کال اساسي قانون د لومړۍ مادې حکم په دې ټکي تصریح شوې ده (افغانستان یو مشروطه پاچاهي، خپلواك، یو موټې او نه بېلدونکې دولت دی) همدا راز د ١٣٨٢ هـ ل کال اساسي قانون هم ټکی په ټکی همدغه حکم را بیان کړی ده البته په دومره

---

٤ - روایت احمد، ابو داود، ترمذی، طبرانی، بیهقی دغه حدیث مرسل ده.

تفاوت سره چې نظام له پاچاهۍ نه جمهوري ته تغير راغلی او داسې تصريح کوي: (افغانستان خپلواك، واحد، او نه بېلېدونکی اسلامي جمهوري دولت دی).

همدا راز د اداري واحدونو د تقسيم او جوړښت په افغانستان کې د اساسي قوانينو له احکامو سره سم د بسيط او ساده دولتونو پر بنسټ عيار شوي دی چې ۱۳۸۲ هـ ل کال د اساسي قانون اتم څپرکي د خپلې (۱۳٦) مادې د حکم په ترڅ کې چې مخکينيو اساسي قوانينو هم ټکی په ټکی دغه حکم بيان کړی د افغانستان اداري داسې وېشلې دي: (د افغانستان د اسلامي جمهوريت اداره د مرکزي اداري او محلي ادارو د واحدونو پر اساس له قانون سره سم تنظيمېږي. مرکزي اداره پر څينو اداري واحدونو وېشل کېږي، چې د هرې يوې په سر کې يو وزير وي. د محلي اداري واحد ولايت دی. د ولايتونو او مربوطه ادارو شمېر، ساحه، برخې او تشکيلات د نفوسو د شمېر، ټولنيزې او اقتصادي وضعې او جغرافيايي موقعيت پر اساس د قانون له لارې تنظيمېږي).

د دغې مادې د حکم پربنسټ د افغانستان اداري واحدونه په مرکزي واحدونو چې د هېواد په پلازمېنه (کابل) کې شتون لري او په سيمه‌ييزو واحدونو چې د ولايت، ترې ټيټ د ولسوالۍ او په ښارونو کې د ناحيو په سطحه کې دي، وېشل کېږي. که څه هم د افغانستان په پخوانيو اداري تشکيلاتو کې نورو واحدونو شتون درلود، چې په وړانديني‌و اساسي قوانينو او د دولت د اساسي تشکيلاتو په قانون کې يې د لويې ولسوالۍ د واحدونو په نوم چې له ولايت څخه کوچني او له ولسوالۍ څخه لوی و او همدارنګه د علاقه‌دارۍ د واحدونو په نوم چې تر ولسوالۍ لاندې يې شتون درلود، موجود و، چې دغه دوه واحدونه اوس مهال د افغانستان په اداري تشکيلاتو کې شتون نه لري.

۲. **مرکب (فدرال) دولت**: له هغه دولت څخه عبارت دی، چې په ايالتي شکل رامنځته کېږي. هر ايالت د خپل ايالتي او فدرال حکومت لرونکی دی، چې د امريکا، هند، پاکستان او ... هېوادونه له دغو سېستمونو څخه پيروي کوي. وړاندې مو څرګنده کړه، چې د افغانستان دولت يو بسيط دولت دی او د مرکب دولت سېستم يې رد کړی دی، لکه څرنګه چې د ۱۳۸۲ هـ ل کال اساسي قانون (۱ او ۱۳٦) مادې دغه ټکی تصريح کړی دی. همدارنګه د

افغانستان د پورته یاد شوی اساسي قانون (۱۳۷) مادې کې د اقتصادي، ټولنیز او کلتوري کډون په اصل کې د خلکو ونډه اخیستنه تشویق کړې ده او داسې صراحت لري:

(حکومت د مرکزیت د اصل په ساتلو سره د اقتصادي، ټولنیزو او فرهنګي چارو د ګړندي‌کولو او ښه‌والي او د ملي ژوند په پرمختګ کې د خلکو د لا زیاتې ونډې اخیستو په منظور، لازم صلاحیتونه د قانون له حکمونو سره سم محلي ادارو ته سپاري.)

۵- د اتباعو اساسي حقوق او وجایبو اصل:

په اساسي قوانینو کې د اتباعو اساسي حقوق او وجایب باید په صراحت سره درج وي، تر څو د ټولنې وګړي په واضح او روښانه ډول خپل حقوق او وجایبو باندې پوه شي لکه په حقوقو کې د تابعیت حق، د ازادی حق، د ژوندانه حق، د تعلیم حق، د کار حق، د مسکن د مصؤنیت حق، د نه شکنجه کولو حق او داسې نور حقوق چې د افغانستان ټولو اساسي قوانینو کې یو فصل د وګړو (اتباعو) د حقوقو او وجایبو په اړه ځانګړی شوی وه.

همدا راز د وګړو وجایب په اساسي قوانینو کې باید درج وي لکه د مالیې او محصول ورکولو وجیبه، د عسکري ملکلفیت دورې تېرول وجیبه، د وطن د دفاع وجیبه، د قانون رعایت او احترام وجیبه.

دویم مطلب: معاصر فقهي لیدلوري په تړولنه کې د اساسي قانون د انفاذ په اړه:

معاصرو فقهاوو په اسلامي ټولنو کې د اساسي قانون د انفاذ په اړه خپل لیدلوري مطرح کړی دی چې په دغه برخه کې د هغو لیدلوري او نظریات لاندې بیانیږي:

مخکې له دې نه چې د معاصر فقهاؤو لیدلوری د اساسي قانون د انفاذ په اړه ذکر کړم اړین بولم تر څو د معاصر اساسي قانون په څېر مدون کتابونه او منشورونو ته چې د اسلامي شریعت له منابعو نه سرچینه اخلی په اسلامي لرغوني تمدن کې ورته اشاره وکړم:

۱- د مدینې منورې منشور:

کله چې ګران پیامبر حضرت محمد ﷺ له مکې نه مدینې ته هجرت وکړلو او هلته یې د یو اسلامي نظام او دولت د تاریخ په پاڼو کې د اسلامي تمدن بنسټ کېښود.

لومړنی مدون سند چې له الهي وحې نه یې سرچینه اخیستې وه او د مدینې منورې د استوګنو تر منځ چې د یو اسلامي دولت تر چتر لاندې خپل ژوندانه ته ادامه ورکوله نافذ شو.

که چېرې مونږ د مدینې منورې منشور چې د مدینې د میثاق تر عنوان لاندې هم یادیږي کتنه وکړو ځینې احکام د اوسني او معاصر اساسي قانون احکام ورکې پیدا کوو.

ابن کثیر به سیرة النبوي کې د دغه میثاق ذکر کړی چې لومړی متن یې داسي تصریح کوي:

(دغه لیکنه له طرفه د محمد نبي امي له خوا د مومنانو، مسلمانانو د قریش او یثرب "مدینې" او هغه کسان چې له دغه نه متابعت کوي او ورته ملحق کیږي، دغه ټول یو واحد ملت کڼل کیږي....)

په لومړیو ذکر د ملت شوی ده چې په اوسنیو اساسي قوانینو کې د دولت د ساکینیو چې د دوو نورو رکنونو (حاکمیت او قلمرو) تر څنګ نفوس (وګړي) هم د یو معاصر دولت رکن کڼل کیږي د واحد ملت ذکر منحیث د تبعه کیږي لکه د افغانستان په اساسي قوانینو کې دا ذکر شوی چې افغانستان یو واحد او غیر قابل تجزیه دولت دی او هر وګړی ته یې د افغان اطلاق کیږي.

بنا پریدي د مدینې میثاق په اساس کې د لومړي اسلامي دولت د بنسټ اساسي مدون او لیکلی قانون که ورته وویل شي اشتباه به نه وي او که چېرې ټول لیکل شوی متن مطالعه او وڅېړل شي له قران او حدیث نبوي نه سرچینه اخلي او یا په خپله دغه لیك د اسلامي شریعت دویمه منبع صحیح نبوي حدیث دی.

په دغه میثاق کې د مدینې منورې د ټولو اتباعو او وګړو نومونه سره له مسلمانانو او یهودانو ذکر شوي دي چې ټول منحیث د یو ملت انګېرل شوي دي.

دغه میثاق په تاریخي لحاظ د مؤرخینو له نظره اولین مدون ټولنیز سند منحیث د دستور او اساسي کړنې د یو دولت ګڼل کېږي چې په اسلامي دولت کې د هغه وګړي څنګه خپل ټولنیز ژوندانه ته ادامه ورکړي او د دولت چارې څنګه سمبال شي.

معاصر فقهاء د مدینې میثاق نه په الهام سره او په متني احکامو کې له شرعي سرچینو نه په اخیستلو سره د اساسي قانون انفاذ په اسلامي ټولنو کې د دولتدارۍ د چارو د سمبال لپاره اړین بولي.

۲- د عباسیانو د خلافت پر وخت د دولتدارۍ مدون مستقل کتابونه:

په دې کې شك نشته چې د اسلام په لرغوني تاریخ کې د عباسیانو خلافت خپله لرغونتیا او تمدن درلود، په دغه وخت کې اسلامي فقهې د مجتهدینو د اجتهاد په سبب وده کړې وه، درسي حلقې د مجتهدینو په ټوله اسلامي ټولنه کې ایجاد شول، همدا راز په دغه زمانه کې اسلامي مذاهب ایجاد شول، اسلامي ثقافت خپل اوج ته رسېدلی و، لیکل شوي کتابونه چاپ شول، د نبي کریم ﷺ صحیح احادیث په شپږو کتابونو کې جمع شول چې د صحاح سته په نام یادیږي او عبارت دي له :(صحیح البخاري، صحیح المسلم، ابو داوود، ابن ماجه، ترمذي، نسايي).

چې په دغو د احادیثو کتابونو او د فقهي کتابونو کې د مجتهدینو اجتهادات د دولتولی په اړه هم ځانګړي بابونه او فصلونه درج شوي وه.

همدا راز وروسته ځينې فقهاو مستقل د دولتولی او اسلامی سیاست په اړه فقهي کتابونه وليکل چې کتې مټ د هغو ابواب د اوسني معاصر اساسي قانون ته په اسلامي بڼولنو کې ورته ده، له هغه جملې ځينو کتابونو ته په لاندې ډول اشاره کوم:

- احکام السلطانية والولايات الدينية د ابوالحسن ماوردي کتاب:

په ۵۰۰ هـ ق پيړۍ کې يو فقيه د ابوالحسن الماوردي[5] په نوم مستقل کتاب د (احکام السلطانية والولايات الدينية) تر عنوان لاندې تاليف کړه، ماوردي چې د عباسيانو د خلاف په وروستي وخت کې قاضي القضات و دغه کتاب هغه په خپل وروستي پړاو د عمر کې وليکو مخکې له هغه نه چا د اسلامي دولتولی او سياست په اړه مستقل کتاب نه وه ليکلی، اګر چه امام ابويوسف د امام ابوحنيفه رحمهما الله شاګرد د الخراج کتاب تر عنوان لاندې د هارون الرشيد خلافت په زمانه کې مستقل کتاب ليکلی و خو هغه کتاب زيادتره د خليفه او زعيم په اخلاقياتو او سلوکياتو ليکل شوی وه، خو دغه کتاب چې ماوردي ليکلی و، که ورته نظر وشي کټ مټ د هغه ابواب او فصول لکه اوسني معاصر اساسي قانون ترتيب شوی ده چې د دغه کتاب ابواب او فصول عبارت دي له:

لومړی باب: د امامت عقد (د زعيم د ټاکلو طريقه)

دويم باب: د وزيرانو ټاکل (د حکومت او مجريه قوې جوړښت او هغو ته د واک سپارل)

درېيم باب: د واليانو د ټاکلو طريقه په ولاياتو کې.

څلورم باب: د لښکر د قومندانانو ټاکلو طريقه.

پنځم باب: د سولې او جګړې رهبري کول.

شپږم باب: قضاوت کول.

اوم باب: ولايت مظالم (د مظالمو قضاء)[6]

---

[5] - نوم ابی الحسن علی بن محمد بن حبيب الماوردي په کال ۳۶۴ هـ ق د عراق په بصره ښار کې زيږيدلی او د ۸۶ کالو په عمر په کال ۴۵۰ هـ ق د عراق په بغداد ښار کې وفات شوي، نوموړي امام، فقيه او قاضی القضات د عباسي خلافت و، هغه ډير تصنيفات لري چې مشهور تصنيف احکام السلطانية ده. https://tarajm.com/people/15678

[6] - الماوردي ابولحسن، الاحکام السلطانية ص ۳۸۹

پورتني ټول ابواب د اوسني معاصر اساسي قوانينو اجزاء تشكيلوي چې د شكل له لحاظه كټ مټ همداسې تنظيم شوي دي او همدا راز د متن له لحاظه د سياسي اسلامي فقې نه په كټې اخيستنې په اسلامي ټولنه كې بايد اساسي قانون وضع شي.

- احكام السلطانية ابوالحسن محمد بن ابي يعلى كتاب:

دويم كتاب لږ وخت وروسته د احكام السلطانية تر عنوان لاندې په ٥٠٠ هـ ق پېړۍ كې يو بل فقيه د ابوالحسن محمد بن محمد ابي يعلى[٧] په نامه كتاب ليكلي و چې كټ مټ لكه د ماوردي احكام سلطانى كتاب عناوين په كى ځاى پر ځاى شوي وه او د اوسني او معاصر اساسي قوانينو ابواب او احكامو ته ورته ده صرف په دومره تفكيك سره چې اوسني اساسي قوانين د خپلو فصلونو لاندې د هر حكم لپاره جدا مادې لري خو دغه دوه سياسي فقهي كتابونه چې پورته ذكر شول د سياسي فقهې مسايل په كې په تفصيل سره بحث شوي دي.

٣- د معاصرو فقهاؤو ليدلوري په اسلامي ټولنه كې د اساسي قانون د شتون اړه:

د معاصر فقهاؤو ليدلوري چې د استناد وړ وي كولاى شو چې له اسلامي مجامعو (فقهي كنفرانسونه) چې په كې د اسلامي نړۍ جيد او ممتاز علماء راټوليږي او په معاصرو مسايلو فتاواوې صادروي، پيروي وكړو له دې كبله په كال ١٣٩٧هـ ق – ١٩٧٧ زېږديز د اسلامي بحثونو مجمع په خپله اتمه جلسه كې چې د مصر په قاهرې ښار كې دايره شوې وه دا وپتيله چې د يو مشروع اسلامي اساسي قانون لپاره په مصر كې د جامع الازهر اسلامي نړيوال پوهنتون بايد يوه مسوده جوړه كړي تر څو اسلامي امت ته په دغه برخه كې يو لارښود وي.

د همدغې جلسې د تصميم پر بنسټ شيخ دكتور عبدالحليم محمود چې د جامع الازهر اسلامي نړيوال پوهنتون شيخ او د اسلامي نړيوال اسلامي بحثونو د مجمع رييس و دوه كمېټې وټاكلې يوه لوړه كمېټه او يوه هم د هماغې لوړې كمېټې له غړو نه يوه خاصه او فرعي كمېټه د مسودې د تيارول لپاره له اسلامي علماؤ او قانوندانانو له ډلې جوړه او وګمارله تر څو مسوده تياره كړي.

دغه دواړه کمېټې له دغو لاندينيو کسانو نه جوړه شوي وه:

- لومړی لوړه کمېټه:

۱- دکتور عبدالحليم محمود د جامع الازهر نړيوال پوهنتون شيخ د کمېټې مشر؛ ۲- استاذ دکتور الحسيني هاشم؛ ۳- استاذ او مستشار السيد عبدالعزيز هندي؛ ٤- شيخ حسين محمد مخلوف؛ ٥- استاذ الدکتور عبدالجليل شلبي؛ ٦ - استاذ الشيخ عبدالجليل عيسى؛ ۷ – استاذ او مستشار عبدالحليم الجندي؛ ۸ - استاذ او مستشار عبدالفتاح نصر؛ ۹ – استاذ او مستشار وزير عبدالمنعم عمارة؛ ۱۰ - استاذ او مستشار علي علي منصور؛ ۱۱- استاذ دکتور محمد حسن فايد؛ ۱۲ - استاذ شيخ محمد خاطر محمد شيخ؛ ۱۳ - استاذ او وکيل محمد عطية خميس؛ ١٤- استاذ دکتور محمود شوکت العدوي؛ ۱۵ – استاذ او مستشار مصطفى عفيفي؛ ١٦ - استاذ او مستشار دکتور مصطفى کمال وصفي.

- دويمه کمېټه:

له دې پورتنی لوړې کمېټې نه يوه ځانګړې (خاصه) کمېټه د مسودې د جوړو لپاره په لاندې جوړښت وکمارل شوله.

۱- استاذ دکتور حسيني هاشم؛ ۲- استاذ او مستشار عبدالعزيز هندي؛ ۳- استاذ شيخ حسنين محمد مخلوف؛ ٤- استاذ او مستشار عبدالحليم الجندي؛ ٥- استاذ او مستشار عبدالفتاح نصار؛ ٦- استاذ او مستشار وزير عبدالمنعم عمارة؛ ۷- استاذ شيخ محمد خاطر محمد الشيخ؛ ۸- استاذ او مدافع وکيل محمد عطيه خميس؛ ۹- استاذ او مستشار مصطفى عفيفي؛ ۱۰- استاذ او مستشار ياقوت العشماوي؛ ۱۱- استاذ او مستشار مصطفى کمال وصفي؛ ۱۲- دکتور محمود شوکت العدوي.

دغې فرعي او خاصې کمېټې د اسلامي اساسي قانون مسوده وروسته له بحثونو تياره او د لوړې کمېټې غړو ته يې وړاندې کړله چې د هغو له خوا و منل شوه چې د دغې نمونې او مسودې بابونه په لاندې ډول ذکر شوي دي:

[7] - ابوالحسين محمد بن محمد ابن ابی يلعی معروف په ابی يعلی او ابن الفراء د عراق په بغداد ښار کې ۴۵۱ هـ ق کال کې تولد شوی او په کال ۵۲۶ هـ ق کال کې وفات شوي، ډير تاليفات لري چې له هغه جملی نه يو هم احکام السلطانية کتاب دي. ابن أبي يعلى - ويکيپيديا(wikipedia.org)

لومړی باب: اسلامي ملت چې څلور مادې لري.

دويم باب: د اسلامې ټولنې بنسټ چې ديارلس مادې لري.

دريم باب: اسلامي اقتصاد چې لس مادې لري.

څلورم باب: د اتباعو حقوق او وجايب چې شپاړس مادې لري.

پنځم باب: زعيم (امام) چې اوه لس مادې لري.

شپږم باب: قضاء چې درويشت مادې لري.

اوم باب: شورا او قانون جوړونه چې دوه مادې لري.

اتم باب: حکومت چې دوه مادې لري.

نهم باب: عمومي او انتقالي احکام چې اوه مادې لري.

د افغانستان اساسي قوانينو ته که کتنه وشي د پورتنې بابونو تر عنوان لاندې فصلونه په کې ځای پر ځای دي.

دریم مطلب: په افغانستان کې د اساسي حقوقو رامنځته کېدو ته یوه ټول کتنه:

د افغانستان د اساسي قوانینو تدوین کابو یوه پېړۍ رانغاړي، له یوې پېړۍ وړاندې د لومړي ځل لپاره په قانوني سند کې د اساسي حقوقو د تدوین نظریه د افغانستان د هماغه وخت د واکمن امیر شیرعلي خان مهال ته رسېږي، په هغه وخت کې افغان فیلسوف او نابغه سید جمال‌الدین (افغاني) د سند مسوده تدوین کړې وه، چې د افغانستان د اساسي حقوقو بسنټ ایښودنکی سید جمال الدین وه، البته د ځینو سیاسي موضوعاتو له مخې یې په هغه وخت کې د نافذېدو بخت ونه موند. وروسته په افغانستان کې د مشروطه غوښتنې نظریات د مشروطه غوښتنې د حرکت په توګه رامنځته شول، چې په دغه حرکت کې د افغانستان پاچا امیر امان الله خان هم شامل و، او کله چې واك ته ورسېد، د سیاسي سمونونو په موخه یې په ۱۳۰۲ هـ ل کال کې د افغانستان د شاهي لوړ دولت د اساسي نظامنامې تر عنوان لاندې یو سند د هغې لویې جرګې په واسطه چې د پغمان په ولسوالۍ کې جوړه شوې وه، تصویب او نافذ کړ. که څه هم له دغه سند سره مخالفتونو شتون درلود، چې لومړی د ننګرهار د جلال اباد ښار په لویه جرګه کې تصویب نه شو، خو وروسته لږو بدلونونو سره د پغمان ولسوالۍ په لویه جرګه کې تصویب شو. د یادونې وړ ده، چې یاده نظامنامه هماغه مسوده وه، چې سید جمال الدین افغاني ترتیب کړې وه او لږو بدلونونو سره پاچا امان الله خان د خپلې واکمنۍ په وخت کې هغه نافذ کړه. د یادې نظامنامې انفاذ سره د افغانستان د مدون تقنین په دوره کې لومړنی ګام واخیستل شو، چې په بېلابېلو برخو کې د پنځوسو نظامنامو په شمېر کې د عامه او خصوصي په برخه کې او د اوسنۍ اصطلاح له مخې قوانین وضعه او نافذ شول، چې د افغانستان د مدون تقنین مبدا جوړوي.

اساسي قوانین یو په بل پسې د نادرشاه د واکمنۍ په مهال کال ۱۳۱۰ هـ ل (د افغانستان د لوړ دولت اساسي اصولنامه) تر عنوان لاندې وضعه او نافذ شوه، چې د افغانستان په اساسي حقوقو کې یو غلط بدلون تر اوسه شتون لري، د افغانستان هر نظام چې د زور او کودتاوو په واسطه منځته راغلی ده لومړی هر ارخیز بدلون یې په اساسي قانون عملی کړی ده، په داسې حال کې چې نورو هېوادونو کې له کلونو کلونو یو اساسي قانون نافذ دی صرف د عصر په تکامل سره ځینې تعدیلات او ایزاد په کې راځي.

وروسته په ۱۳۴۳ هـ ل کال کې د لومړي ځل لپاره د افغانستان د تقنيني اسنادو په تسميه کې د قانون اصطلاح وکارول شوه او د محمد ظاهرشاه د واکمنۍ د مهال اساسي قانون نافذ شو. چې په واضح ډول د درې ګونو قواوو تفکيك په کې ځانګړی شوی وه، ورپسې په ۱۳۵۵ هـ ل کال کې د جمهوريت په نظام باندې د شاهي سياسي نظام د بدلون له مخې د افغانستان د لومړني ولسمشر سردار محمد داود خان په وخت کې د افغانستان د جمهوريت د اساسي قانون په نوم اساسي قانون نافذ شو. د ۱۳۵۷ هـ ل کال د ثور د اوومې له کودتا وروسته په ۱۳۵۹ هـ ل کال کې قانون د افغانستان د ديموکراتيك جمهوريت د اساسي اصولو تر عنوان لاندې نافذ شو، ترې وروسته په ۱۳٦٦ هـ ل کال کې د ډاکتر نجيب الله د واکمنۍ د وخت اساسي قانون نافذ شو، چې د دوو کلونو تېرېدو سره په ۱۳٦۸ هـ ل کال کې له ځينو تعديلاتو سره بيا ځلې تجديد شو.

د استاد برهان الدين رباني د حکومت پر مهال د مجاهدينو د اسلامي دولت په وخت کې د اساسي قانون مسوده چمتو شوې وه؛ مګر د تصويب او انفاذ چانس يې ونه موند. د طالبانو د اسلامي امارت لومړۍ دورې د حکومت تر پايه پورې افغانستان اساسي قانون نه درلود، په ۱۳۸۲ هـ ل کال کې د حامد کرزي په انتقالي دوره کې اساسي قانون نافذ شو، چې وروسته د طالبانو د بيا واکمنيو سره دغه اساسي قانون ملغا اعلان شو، اوس مهال افغانستان کوم اساسي قانون نه لري، اګر چه د طالبانو حکومت د عدلې وزير په رسمي ډول دا اعلان وکړ چې د دوی حکومت د ۱۳۴۳ هـ ل د محمد ظاهرشاه د پاچاهۍ اساسي قانون ته په هغه شرط رسميت ورکوي چې احکام له اسلامي شريعت سره په ټکر کې نه وي خو دغه مادې نه دی جوتې شوي چې کومې مادې د ذکر شوی اساسي قانون له اسلامي شريعت سره په ټکر کې دي، خو وروسته له دغې اعلامي بيا هم د طالبانو حکومت د اساسي قانون په اړه ګنګ سکوت اختيار کړی ده، او دا موضوع هم په صراحت سره نه ده اعلان او جوته شوې چې آيا د طالبانو حکومت د کوم اساسي قانون د مسودې هوډ لري او که نه.

په افغانستان کې د اساسي قانون نه په الهام سره نور تقنيني اسناد په قوانينو، تقنيني فرامينو، مقررو، اساسنامو او د وزيرانو شورى هغه مصوبې چې تقنيني ارزښت ولري بيليږي.

هېره دې نه وي چې ځینې نور اسناد هم په دولتي اداراتو کې شتون لري چې هغه هم د قوانین په رڼا د اداري چارو د سمون لپاره په اداره کې وضع کېږي خو تقنیني سند نه ورته ویل کېداي شي بلکې هغه اداري اسناد نومېدلي شي لکه: طرزالعملونه، لوایح او متحد المالونه.

تقنیني اسناد له پورته ښکته خواته په قوانینو مقررو او اساسنامو بېلیږي چې یو له بل نه سرچینه اخلي په دغه مانا چې اساسي قانون کلي او عمومي قواعد وضع کوي فرعي قوانین تفصیلي ضوابط ورته وضع کوي او مقررې بیا نور هم په ښه تفصیل سره د قانون د تطبیق لپاره احکام په فرعي ضوابطو تفصیل او بیان ورکوي دغه لیدلوري په اسلامي فقهي کتابونو کې د فقهې قواعد تر عنوان لاندې هم په نظر کې نیول شوي دي لکه دا چې فقهي قواعد په مجلة الاحکام کتاب او یا نور فقهي کتابونو کې د فقهاؤ له خوا له قران او حدیث نه په پیروۍ سره وضع شوي دي بیا دغه قواعد په فروعاتو او ضوابطو سره نور فرعي احکام ورنه استنباط شوي دي د افغانستان تقنیني سندونه هم د یو بل لیدلوري تعقیبوي او هېڅکله فرع مخالف د اصل نشي کېدلاي د بېلګې په ډول د افغانستان د قوانینو سرچینه اسلامي شریعت ده لکه څرنګه چې د افغانستان په اساسي قوانینو کې دغه حکم درج شوی ده، چې هېڅ قانون په افغانستان کې مخالف د اسلامې شریعت د معتقداتو نه شي وضع کېدلي، نو کله چې اساسي قانون داسې حکم کوي په خپله هم داسې حکم نه شي تصریح کولای چې مخالف د اسلامي شریعت د احکامو وي.

درېیم مبحث

د افغانستان اساسي قوانین د اسلامي احکامو په انځور کې

مخکینې مبحث کې ذکر شو چې معاصر اسلامي علماء موافق دي چې په اوسني اسلامي ټولنو کې د اساسي قانون ضرورت او اړینوالي موجود ده له همدغه کبله د الازهر اسلامي نړیوال پوهنتون له پخوا نه په دغه اړه یوه مسوده د نمونې په ډول ترتیب کړی وه چې مخکې د هغه ذکر وشو په همدغه بنسټ په ډېری اسلامي هېوادونو کې اساسي قوانین وجود لري چې اسلامي شریعت سره تعلق لري د بېلګې په ډول رسمي دین اسلام ګڼل شوی ده او په ټولنه کې هېڅ قانون مخالف د اسلامي شریعت د احکامو او معتقداتو نه شي وضع کېدلي، اګر چه ځینو هېوادنو کې وروستي حکم سمبولیك نقش لري،[٨] خو په افغانستان کې که چېرې مدون قوانین ولټول شي او له اسلامي شریعت احکامو سره تاصیل شي نو دا ادعا جوته کېږي چې د افغانستان مدون قوانین په شمول د اساسي قانون شرچینه د اسلامي شریعت احکام دی.

په دی کې شك نشته چې اسلامي شریعت په خپل ذات کې سره له نورو ځنډو او مواردو یو سیاسي دین دی خصوصا د دولتولي په برخه کې ځانګړی احکام لري چې د سیاسي فقه تر عنوان لاندې په مخکیني فقهي کتابونو کې د مستقل ابوابو تر عنوان لاندې بحث پرې شوی او یا هم په مستقل ډول کتابونه شتون لري لکه څرنګه چې مخکې ذکر شول(احکام السلطانیة) د امام ماوردي رحمهه الله کتاب، نو په دغه بنسټ اسلامي اساسي قانون له نورو وضعي اساسي قوانینو سره په خپله ځانګړتیاوو او سرچنو توپیر کوي چې د اسلامي اساسي قانون ځانګړتیاوې د هغه د منابعو او سرچینو په سبب له نورو وضعي اساسي قوانینو سره توپیر لري.

---

[٨] - د علی محمود حسین، مبادی الدستور الإسلامي الأساسية، مجلة كلية العلوم الإسلامية شماره (١٤/ ٢) ج ٧ سال ١٤٣٤ هـ ق – ٢٠١٣ م ص ٢

په افغانستان کې د موضوعه قوانينو اصطلاح غلطه استعماليږي ولې چې موضوعه قوانين انسانان له خپل بشري ذهن نه د موضوعه حقوقو له سرچينو نه په ټولنو کې وضع کوي خو په افغانستان کې قوانين د اسلامي شريعت له سرچينو نه په کټه اخيستنې سره وضع کيدای شي لکه څرنګه چې په څو ځلي د اساسی قانون دغې مادې ته مو اشاره کړې ده چې په افغانستان کې هېڅ قانون مخالف د اسلامي شريعت د احکامو او معتقداتو نه شی وضع کيدلی د دغې مادې مخالف مفهوم دا ده چې هر قانون په افغانستان کې بايد د اسلامي شريعت د احکامو موافق وي، په دغه بنسټ په افغانستان کې له سل کلن مدون تقنيني پړاو نه را په دې خوا ټول قوانين د شريعت له احکامو سره سم وضع شوي دي بيا نو د موضوعه قوانينو اصطلاح ورته مصداق نه لري بلکې ورته بايد د مدونو قوانينو يادونه وشي ولې چې دغه قوانين د فقه له قواعدو نه په کټه اخيستنې سره په افغاني ټولنه کې تدوين او وضع شوي دي، له دې کبله اړين بولم په دغه بحث کې لږ څه په تفصيل لاندې مطالب توضيح کړم.

لومړی مطلب: تقنیني قواعد:

تقنین په مفهوم د تشریع هم استعمالیږي قانون د ټولنیزو نظامونو په تنظیم کې د تاریخ د دورو په اوږدو کې خپل نقش لوبولی دی، پر همدې بنسټ قانون د ځانګړتیاوو او د خپلو دستوراتو پربنسټ امر او نهیه په ټولنو کې وضعه کوي، د تقنین دستورات د هغو د مفهوم پربنسټ په دوو ډولونو وېشل کېږي، چې عبارت دي له: (الهی قوانین وضعییقوانین).

۱- الهي قوانین

الهي قوانین له هغو قوانینو څخه عبارت دي، چې د الله تعالی له خوا د هغه د بنده ګانو لپاره د انبیاؤو علیهم السلام په واسطه نازل شوي او د امر، نهیې، عباداتو او د ټولنیز ژوند د نورو مسایلو او اخروي معنویاتو رانغاړونکي دي.

الله تعالی په دې اړه داسې ارشاد فرمایي: (لَقَد أرسَلنَا رُسُلَنَا بِالبَيِّنَات وَأَنزَلنَا مَعَهُمُ الكِتَابَ وَالمِيزَانَ لِيَقُومَ النَّاسُ بِالقِسطِ وَ أَنزَلنَا الحَدِيدَ فِيهِ بَأسٌ شَدِيدٌ وَ مَنَافِعُ النَّاسِ).[۹] موږ خپل رسولان روښانه دلایلو سره واستول او له هغوی سره مو کتاب او میزان نازل کړل، ترڅو خلک عدالت قایم کړي او اوسپنه مو نازله کړه، چې په هغې کې ډېر ځواک او خلکو ته ګټې دي.

دغه حقیقت ثابت دی، چې د بشریت د تاریخ د دورو په اوږدو کې الله تعالی پیغمبران مبعوث کړي او پر هغوی یې کتاب او صحیفې چې د بشریت لپاره د الهي احکامو رانغاړونکي دي، نازل کړي دي، چې د یهودیت او نصرانیت په څېر ادیان د سماوي ادیانو له ډلې څخه دي او په اوسني عصر کې خپل پیروان لري، که څه هم دغه دینونه د اسلام د سپېڅلي دین نازلېدو سره منسوخ شوي دي؛ مګر بیا هم د سماوي ادیانو پیروان د اهل کتابو په څېر ګڼل کېږي.

الهي کتابونه چې الهي قوانین دي او په ځمکې کې د بشریت لپاره نازل شوي و، د یو بل د احکامو تصدیقوونکي دي، لکه څرنګه چې الله تعالی په قران کریم کې ارشاد فرمایي: (وَ أَنزَلنَا أَلَيكَ الكِتَابَ بِالحَقِّ مُصَدِّقًا لِّمَا بَينَ يَدَيهِ مِنَ الكِتَابِ وَمُهَيمِنًا عَلَيهِ فَاحكُم بَينَهُم بِمَا أَنزَلَ اللهُ وَلَا تَتَّبِع أَهوَاءهُم عَمَّا جَاءكَ مِنَ الحَقِّ لِكُلٍّ جَعَلنَا مِنكُم شِرعَةً وَمِنهَاجًا).[۱۰] او دغه

---

[۹] - قرانکریم (الحدید/ ۲۵).
[۱۰] - قرانکریم (المائدة/ ۴۸).

کتاب (قران) مو په حقه پر تا نازل کړ، په داسې حال کې چې مخکيني کتابونه تصديقوي او د هغو ساتونکی او حافظ دی، نو د هغو حکمونو له مخې د هغوی ترمنځ حکم وکړه، چې خدای نازل کړي دي، د هغوی له هوا او هوسونو څخه پیروي مه کوه او له الهي احکامو څخه مخ مه اړوه، موږ په تاسو کې د هر یو لپاره روښانه قانون او طریقه ورانديې کړه.

د يادونې وړ ده، په دغه مبحث کې په خپله بايد هغو اسلامي احکامو ته اشاره ولرو، چې په حقوقي برخه کې تصريحات لري، لکه څرنګه چې افغانستان په خپل حقوقي سېستم کې د اسلام د مقدس دين له احکامو څخه پيروي کړې ده، په دې برخه کې د کال ۱۳۸۲ هـ ل اساسي قانون (۳) ماده داسې اشاره کوي:

(په افغانستان کې هېڅ قانون نشي کولای چې د اسلام د سپېڅلي دين د معتقداتو او احکامو مخالف وي).

د پورتنۍ مادې د حکم پربنسټ په افغانستان کې د قوانينو د وضعې اساس اسلامي شريعت دی، د يادونې وړ ده، چې د خپل بحث په دې برخه کې به د اسلامي حقوقو ځينو هغو قواعدو ته لنډې اشارې ولرو، چې د افغانستان د حقوقي سېستم بنسټونو او اساساتو ترې پيروي کړې ده.

- اسلامي حقوق:

اسلامي حقوق له هغو الهي احکامو څخه عبارت دي، چې د الله تعالی له خوا په حضرت محمد ﷺ باندې نازل شوي او د اوامرو او نواهيو رانغاړونکي دي، چې له اوامرو څخه پيروي د ثواب وړ او ترک يې د دنيوي او اخروي رټنې او عذاب وړ ده، له نواهيو څخه ځان ساتنه د ثواب وړ او پر هغو عمل د دنيوي او اخروي رټنې او عذاب وړ دی.

د اسلام دين يو جامع او بشپړ دين دی، د انساني ژوند ټول اړخونه يې په دنيا کې تر خپلو احکامو لاندې راوستي دي، لکه څرنګه چې الله تبارك و تعالی فرمايي: (وَ نَزَّلْنَا عَلَيكَ الكِتَابَ تِبيَانًا لِّكُلِّ شَيءٍ وَهُدًى وَرَحمَةً وَبُشرَى لِلمُسلِمِينَ).[11] او موږ دغه کتاب پر تا نازل کړ، چې د هر شي بيانوونکی او د مسلمانانو لپاره د هدايت، رحمت او بشارت سرچينه ده.

[11] - قرانکريم (النحل/ ۸۹).

د پورتنی توضیح پربنسټ د مسلمان لپاره دا جایز نه ده، ترڅو په قانون جوړونه کې د شریعت له حدودو څخه بهر شي. هر هغه وضعي قانون چې په اسلامي ټولنو کې د مسلمانانو له خوا وضعه کېږي، شرط یې دا دی، ترڅو له اسلامي شریعت سره مطابقت ولري. د افغانستان د قانون جوړونې د تاریخ په اوږدو کې چې د اتکل له مخې یوه پیړۍ (سل کاله) رانغاړي، مطلق اکثریت قوانین د اسلامي شریعت بنسټ لري، دې ته له پامه پرته چې سیاسي نظامونه سیکولر و؛ مګر قوانینو شرعي بنسټ درلود، چې په راتلونکو برخو کې به ورته اشاره ولرو.

پر همدې بنسټ اسلام یو بشپړ دین دی، چې د بشریت د ټولنیز ژوند په بېلابېلو اړخونو کې یې په اقتصادي، سیاسي، حقوقي او نورو برخو کې د احکامو بنسټ ایښی دی او د اسلام په دین کې داسې څه نه دي پرېښودل شوي، چې په اړه یې په شریعت کې حکم شتون ونه لري. د اسلام د سپېڅلي دین همدا پوره‌والی د دې سبب ګرځېدلی، ترڅو په نړۍ‌کې د ژوندي حقوقي سېستم په توګه نامسلمان پیروان هم ولري، مثال یې د فرانسې هېواد په حقوقي سېستم او د هغه هېواد په قوانینو کې په ګوته کولای شو. کله چې د فرانسې امپراتور ناپلیون بناپارت د افریقا اسلامي هېوادونه تر خپلې ولکې او ښکېلاک لاندې راوستل، نو د مصر په هېواد کې د اسلامي حقوقي سېستم غنامندي د هغه د پام وړ وګرځېده، ترڅو یې په پای کې د اسلام له حقوقي قواعدو او احکامو څخه خپل مدني کوډ جوړ او نافذ کړ، چې د ناپلیون کوډ په نوم تراوسه پورې د بېلابېلو هېوادونو د حقوقپوهانو د څېړنې او مطالعې وړ دی. په یاد کوډ کې د احکامو ډېره مطلقه برخه د اسلام له حقوقي قواعدو څخه اخیستل شوې ده، کله چې د افریقا اسلامي هېوادونو له فرانسې څخه د خپلې خپلواکۍ له اخیستو وروسته د فرانسې مدني کوډ عربي ژبې ته وژباړه، نو هغه یې د خپلو هېوادونو مدني قانون وګرځاوه، ژوندی مثال یې د افغانستان مدني قانون ګڼلی شو، چې په ۱۳۵۵ هـ ل کال کې د افغاني حقوقپوهانو له خوا د مصر له مدني قانون څخه وژباړل شو او اوس هم نافذ دی، نو هر کله چې د مدني قانون اساسات او قواعد تأصیل (اصل یې وپلټل) شي، نو سرچینې او اصول یې د اسلامي شریعت په احکامو او فقهي کتابونو کې موندل کېږي. پر همدې بنسټ دا له انکاره پرته ثابتېږي، چې د فرانسې مدني قانون د اسلامي فقهې منشا لري او یاد قانون مصر د ځان لپاره ژباړلی او نافذ کړی دی، افغانستان په ۱۳۵۵ هـ ل کال کې د مصر له مدني قانون څخه خپل مدني قانون ژباړلی او نافذ کړی دی.

په همدې بنسټ مخکې هم ذکر شو چې د افغانستان ډېری قوانینو ته د وضعي قوانینو صفت ورکول ناسمه خبر ده ولې چې کله د یو قانون اصل اسلامي شریعت وي نو هغه ته څنګه کولای شو مع الفارق صفت ورکړلو نو د افغانستان د قوانینو منشاء اسلامی فقهي قواعد، فروعات او ضوابط دي چې په لیکلي ډول تنظیم شوي دي.

- د اسلامي حقوقو سرچینې او مصادر:

په ټوله کې شرعي احکام د هغو د دلایلو په واسطه پېژندل کېږي، چې شارع د اسلام د ستر پیغمبر محمد مصطفی ﷺ په واسطه بشریت ته استولي دي، د شرعي احکامو وضعه کوونکی حکیم شارع دی، پر همدې بنسټ د اسلامي حقوقو سرچینې په ټولیز شکل عبارت دي له:

١- کتاب الله (قران کریم) ؛

٢- سنت (حدیث)

٣- د امت اجماع؛

٤- قیاس؛

٥- استحسان؛

٦- مرسله مصالح؛

٧- سد الزرایع؛

٨- عرف؛

٩- استصحاب؛

١٠- شرایع من قبلنا (مخکیني شریعتونه).

اسلامي شریعت یو کامل دین دي چې د انسان ژوندانه ټول ابعادو ته احکام لري په همدې بنسټ په اسلامي شریعت کې احکام ډېر او متنوع دي، چې د اسلامي اصول فقهې کتاب

لیکوال دکتور عبدالکریم زیدان هغه په درې ډلو وېشلي او توضیح کړې دي، چې په لاندې ډول دي:

لومړی ډول: په عقیدې پورې اړوند احکام لکه په الله تعالی، پرښتو، اسماني کتابونو پیغمبرانو او د اخرت په ورځ باندې ایمان لرل چې د توحید د علم په نوم یادېږي.

دویم ډول: د نفس په تهذیب او سینګارولو او په سمې لارې د هغه د برابرولو اړوند احکام، دا ټول اخلاقي احکام دي، چې د اخلاقو د علم او تصوف په نوم یادېږي.

درېیم ډول: عملي احکام د مکلفینو په هغو اقوالو او افعالو پورې اړوند دي، چې مقصد یې اسلامي فقه ده او څه برخه یې عبادتونه دي او څه برخه نوره یې د اوسنی اصطلاح له مخې د عام او خاص قانون په دایره کې داخلې معاملې دي، چې له وګړي سره د وګړي، یا له ټولنې سره د وګړي او یا له ټولنې سره د ټولنې د اړیکو له منظمولو څخه عبارت دي او دغه ډول احکام عبارت دي له:[١٢]

- **د مکلفینو په اقوالو او افعالو پورې اړوند حقوقي شرعي احکام:**

1- د کورنی احکام (احوال شخصیه) لکه نکاح، طلاق، بُنُوَت، نسب، په ماشومانو ولایت او داسې نور؛

2- د معاملاتو احکام لکه د عقدونو ډولونه، بیعه، کروي، اجاره او داسې نور؛

3- د قضاء احکام دعوه، د دعوې دفعه، شهادت او داسې نور؛

4- د جرمونو او سزاګانو احکام لکه د اسلام جزائي حقوق؛

5- د دولت د سیاسي نظام احکام لکه پر رعیت د اسلامي واکمنو د حکومتولی احکام؛

6- له نورو دولتونو سره د اسلامي دولت د تعامل احکام؛

7- اقتصادي احکام لکه زکات، سوداګري، د دولت عواید او لګښتونه.

---

[١٢] - دکتور زیدان، عبدالکریم، اصول فقه اسلامی، ١۴۵ مخ.

په تېوله کې پورتني شرعي حقوقي احکامو ته په کتو او الهام سره د افغانستان اساسي قوانين په کلي احکامو سره تنظيم شوي دي او له هغه کلي احکامو نه په الهام سره بيا فرعي قوانين تنظيم شوي دي چې د وصل تسلسل د مدونو قوانينو او اسلامي شريعت د احکامو په افغانستان کې موجود ده، دغه تسلسل داسې ده چې په افغانستان کې قانون مخالف د اسلامي شريعت نه شي وضع کېدلي دغه حکم د اساسي قانون په کلی احکامو کې تصريح شوی ده پدغه بنسټ قانون په افغانستان کې بايد مطابق د اسلامي شريعت د هغه احکامو نه چې ځينې يې پورته ياد شول وي، همدا راز فرعي قوانين د اساسي قانون او شريعت مخالف په افغانستان کې نه شي وضع کېدلي.

همدا راز د پورتني احکامو د توضيح او وېش له مخې د اسلامي فقهې له احکامو څخه هغه برخه زموږ بحث پورې تړاو لري، چې زمونږ قوانين او په ځانګړي ډول اساسي قوانين د تاريخ په سل کلن تقنيني پړاو کې ورنه سرچينه اخيستې ده، پورته ليدل کېږي چې دغه بېلګې د افغانستان ډېری اساسي قوانينو کې د اسلامي فقهي له احکامو سره سم په نظر کې نيول شوي دي د بېلګې په ډول:

۱- د کورني احکام:

د افغانستان د ۱۳۸۲ هـ ل اساسي قانون ٥٤ مادي کې د کورني (فاميل) په اړه داسې حکم شوی:

(کورنۍ د ټولنې اساسي رکن دي او دولت تر پاملرنې ده، دولت د کورنۍ او په ځانګړې توګه د مور او ماشومانو د روزنې او د اسلام د سپيڅلي دين له احکامو سره د مغايرو رسومو د له منځه وړو لپاره لازم تدبيرونه نيسي).

۲- د قضاء احکام:

د قضاء په برخه کې د افغانستان ټول اساسي قوانينو په ځانګړي ډول يو فصل د قضاء تر عنوان لاندې د متعددو مادو سره قضايي احکام لکه قضايه قوه يو مستقل رکن، د محاکمو تشکيلات، د خلکو حق د دعوی په صورت کې محاکموته مراجعه، حتی دولت که چېرې

د خکلو په حقوقو تیری کړی وي خلك کولای شي چې دولت باند هم د حق او د خسارې د جبران دعوی محکمه کې اقامه کړي، دغه ټول موارد د افغانستان په اساسي قوانینو کې د اسلامي شریعت د احکامو پر بنا ذکر شوی دی.

همدا راز محاکم د ۱۳۴۳ هـ ل کال اساسي قانون د ۱۰۲ مادی پر بنسټ او د ۱۳۸۲ هـ ل کال د۱۳۰ مادی د حکم پر بنسټ مکلف دي تر څو پخپلو پرېکړو کې په لومړي پړاوو کې د اساسي قانون احکامو ته مراجعه وکړي که په اساسي قانون کې حکم د پرېکړو لپاره پیدا نه کړو بیا د نور فرعي قوانینو ته مراجعه وکړي که په هغو کې هم حکم د پرېکړې لپاره پیدا نه کړو نو بیا د حنفي فقه ته مراجعه وکړي تر څو عدالت په بهترینه وجه تامین شي.

یوه ټکي ته باید متوجه شو چې د اساسي قوانینو پورته ذکر شوې مادې نه داسې برداشت ونه شي چې ګویا فقه ته مراجعه په درېیمه مرحله کې ده بلکه فقه منحیث د قوانین منبع په افغانستان کې اوله منبع او په مراجعه کې درېیمه منبع ده، یعنی د افغانستان د اساسی قانون(۳) ماده تصریح کوي چې په افغانستان کې هېڅ قانون مخالف د اسلامي شریعت د معتقداتو او احکامو نه شي وضع کېدلی نو دا خبر جوته ده چې اساسي قانون او نور قوانینو منبع په افغانستان کې اسلامي شریعت او اسلامي فقه ده چې اسلامي فقه په قوانینو کې تدوین شوې ده او دویمه موضوع د قاضي د مراجعې ده هغه داسې چې کله قاضي په قوانینو کې کوم حکم پیدا نه کړ نو بېرته باید اصل منبعې ته مراجعه وکړی چې هغه فقه ده او په فقه کې هم تنها حنفی فقهی ته ولی چې د افغانستان اکثر وګړي د حنفي فقهې پیرو دي او په دغه تعین سره باید د قضایي تورم او انارشیزم مخنیوی وشی صرف د ۱۳۸۲ کال اساسی قانون په ۱۳۱ مادې کې د اهل تشیع مذهب پیروانو ته هم دا حق ورکړی وه که پانون کې وجود نه درلود او دواړه خوا د دعوا د اهل تشیع مذهب پیروان و نو د اهل تشیع اسلامي فقه پر بنسټ د محکمه پرېکړه وکړي.

۳- د جرمونو او سزاګانو احکام:

د جرمونو او سزا ګانو په اړه د اسلامي شریعت احکام په کلي ډول د افغانستان د اساسي قوانینو په مادو کې د جرم او سزا د قانونیت قاعده په لاندې ډول ذکر شوې ده:

لسمه ماده، اساسي نظامنامه کال ۱۳۰۲ هـ ل:

(خپل واکی او ازادی د هر سړی له هر قسمه خلل او مداخلې څخنې ساتل شوی دی، هېڅوك بی له حكمه د شرعي او قانوني نظامو څخه نه توقيف كېږي او نه جزا وركوله كيږي.)

شپږويشمه ماده، اساسي قانون کال ۱۳۴۳هـ ل:

(زادی د انسان خدای وركړی حق دی، دا حق بې د نورو له ازدای او عمومي ښېګړو نه چې قانون ښودلې دی نورې پولې نه لري، د انسان ازادی او كرامت د بلوسې نه په امن دی او بېلتون نه قبلوې. هېڅ كړه جرم نه ګڼل كېږي مګر هله چې يو داسې قانون په موجب جرم وبلل شي چې د دغې كار له كولو نه مخكې نافذ شوی وي، هېڅا ته سزا نه شي وركول كېدی مګر هله چې يو واكمنې محكمې پرې د ښكاره او حضوري محاكمې نه پس حكم صادر كړی وي، هېچا ته جزا نه شي وركول كېدی مګر د هغه قانون د حكمه سره سم چې د دغه تهمتي كار له كولو نه رومې نافذ شوی وي، هېڅوك بې د قانون له حكمه تعقيب كېدلی يا نيول كېدلی نه شي، هېڅوك توقيف كېدلی نه شي مګر د واكمنې محكمې د حكم او د قانون د حكمونو سره سم

د غاړې خلاصون اصلي حالت دی، څو پورې چې تورن د محكمې له خوا په قطعي پرېكړه محكوم عليه نه شي بې ګناه ګڼل كېږي، جرم د هر چا خپل ځاني شی دی د تورن تعقيب، نيول، توقيف او سزا وركول بل چاته نه ورځيږي .....)

اوه ويشتمه ماده، اساسي قانون کال ۱۳۸۲ هـ ل:

(هېڅ يو عمل جرم نه ګڼل كېږي خو د هغه قانون له مخې چې د جرم تر ارتكاب دمخه نافذ شوی وي، هېڅوك د قانون له حكمونه پرته تعقيبيدای، نيول كېدای او يا توقيفيدای نه شي، هېچا ته سزا نه شي وركول كېدای مګر د با صلاحيته محكمې په حكم او د هغه قانون له احكامو سره سم چې د اتهام وړ فعل تر ارتكابه مخكې نافذ شوی وي)

همداراز دغه قاعده تنها د افغانستان په اساسي قوانينو كې نه بلكې د ټولې نړۍ په اساسي قوانينو كې درج شوې ده په داسې حال كې چې دغه د جرم او سزا قاعده په اسلامي شريعت كې د شرعي نصوصو پر بنسټ ثابته شوې ده لكه څرنګه چې الله تبارك او تعالى

فرمايي ((وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّى نَبْعَثَ رَسُولًا))[١٣] تر څو چې مونږ رسول نه وي لېږلی هېڅ ته سزا نه ورکوو.

الله تبارك او تعالی په قران کې فرمايلي دي چې تر څو مونږ چاته سزا نه ورکوو تر هغو مو چې پيغمبر نه وي ورته رالېږلی او هغه د الله حکم امت ته نه وي بيان کړی له دغه شرعي نص نه جوته کېږي چې تر څو قانوني ابلاغ شوی نه وي او هغه اعمال په قانون کې جرم نه وی ګڼل شو سزا ورکول نا عادلانه کړنه ده.

په دغه بنسټ ذکر شوې قاعده په ١٨ زېږديزه پېړی کې موضوعه حقوقو او قوانينو ته په غربي نړۍ کې داخله شوه يو د موضوعه حقوقو حقوقپوه د (سازار بيکاريا) په نامه دغه قاعده په موضوعه حقوقو کې ځکه درج کړله چې د دولتونو واکونه چې په مطلق ډول د جزاء په حقوقو کې موجود و منحصر په قانون کړي په داسې حال کې چې اسلامي شريعت د حضرت رسول اکرم ﷺ په بعثت سره په (٦٠٠) زېږديزه پېړی کې دغه قاعده او حکم د اسلام په لومړنۍ سرچينه (قرانکريم)کې د الله تبارك و تعالی له خوا نازل شوی ده چې په اسلامي فقه کې دغه قاعده مجازات په حدود ، قصاص، ديت او تعزير سره معينوي حتی تعزيرات د دې لپاره چې خلك بېګناه مجازات نه شي په معاصرو جزايي قوانينو کې معين شوی دی، تر څو قاضي له خپل واك نه غلطه فايده وانه خلي.

٤- د دولت د سياسي نظام احکام:

د دولت سياسي نظام هم د افغانستان ډېری اساسي قوانينو کې له اسلامي شريعت نه په الهام سره تعين شوی دی زعيم او پاچا يې مکلف کړی تر څو د اسلامي شريعت تطبيق وکړي لکه څرنګه چې د ١٣٠٢ کال اساسي نظامنامې په پنځمه ماده کې شاه داسې مکلف کړی ده: (ذات د اعليحضرت خدمتونو او ساتونکی د دين مبين د اسلام، ټولواك او پادشاه د تمامي تبعه او رعيت د افغانستان دی)

همدا راز د ١٣١٠ کال اساسي اصولنامه کې داسې ذکر شوی دی:

---

[١٣] - اسراء سورت، ١٥ آيت.

(... ذات همايوني ده په وقت د ګښېنستو پر تخت د مستقل پادشاهي د افغانانو پر مخ د ټولو وکيلانو او مشرانو د ملت ذمه دار سوی دی چه سم له مفتي به حکمونو د شرع شريف نبوي ﷺ او له دې اصول اساسي د مملکت سره به اجرا د خپل پادشاهي د حکمو کوي....)

اومه ماده د ۱۳۰٤۳ کال اساسي قانون د پادشاه د مکلفيت په اړه داسې حکم کوي:

(پاچاه د اسلامي د سپيڅلی دين د اساسونو ساتنوال، د افغانستان د خپلواکۍ او د سيمی د تماميت ساتونکی، د اساسي قانون ساتندوی او د ملی يوالی مرکزدی)

د افغانستان اساسي قوانينو خصوصاً د ۱۳۰۲ – ۱۳۱۰ – ۱۳٤۳ – ۱۳۸۲ کلونو د افغانستان پاچاهان او زعيمان د اسلام دين ته په کړونو مکلف کنېل و، خو زمونږ هدف د هغو په کړنو نه ده ځکه هغه بحث د تاريخ واقعيتونه دی چې په تاريخو کتابونو کې د مورخينو له خوا ارزول کيږي زمونږ بحث د افغانستان اساسي قوانين د اسلامي احکامو په انځور کې ده، چې له پورته ذکر شوېږ ځينو مادو دا جوته ده چې د افغانستان اساسي قوانين د سياست په برخه کې د افغانستان زعيم د شريعت د تطبيق احکامو ته مکلف کړی و.

٥- له نورو دولتونو سره د تعامل احکام:

شيخ ابو زهره چې د الازهر نړيوال پوهنتون له عالمانو څخه و چې زرکلي په خپله کتاب کې د هغه په اړه وايي هغه چې د خپل وخت د اسلامي شريعت تر ټولو لوی عالم و، او په کال ۱۳۹٤ هـ ق کې وفات شوی دی شيخ ابو زهر په خپل کتاب العلاقات الدولية في الاسلام (د دولتونو تر منځ تعلقات په اسلام کې) کې ليکلي دي چې اصل او اساس د مسلمانانو او غير مسلمانانو ترمنځ د اړيکو سوله ده، او دا د اکثريتو فقهاوو نظر دی.

همدا راز ډاکټر وهبه الزهيلي چې د دمشق په پوهنتون کې د شرعياتو د پوهنځي رييس او د فقهي د پوهنځي استاد دی په خپل کتاب کې د العلاقات الدولية في الاسلام (د دولتونو تر منځ تعلقات په اسلام کې) ليکلی چې په اسلام کې د نړيوالو اړيکو ريښه سوله ده، ترڅو چې بريد وربانديې نه وي شوی.[14]

[14] د زحيلي وهبه، العلاقات الدولية في الاسلامى ص ۱۱ / ابو زهره محمد العلاقات الدولية في الاسلام ص ٥۰ ط دارالفكر عرب.

د دولت سیاسي او ديپلوماتيك تعاملات هم د افغانستان په اساسي قوانينو كې په بالمثل اعمالو تعين شوى ده.

لكه څرنګه چې د ۱۳۰۲ هـ ل اساسي نظامنامې اومه ماده[۱۵] كې، د ۱۳۱۰ هـ ل كال اساسي اصولنامې د دوم اصل په لومړى ضميميې تعديل كې[۱٦]، د ۱۳٤۳ هـ ل كال اساسي قانون د پادشاه واكونه په دويمه، نهمه او لمسه فقره، نهمه ماده كې همدا راز په ورستيو اساسي قوانينو كې د افغانستان د اساسي حقوقو سياست سياق او فهوا په سوله او د منطقه او نړۍ په ثبات ولاړ و خو متاسفانه په عمل كې نړيوال زبرځواكونه او نا اهله ګاونډيو افغانستان په بين المللى رقابتي جګړو كې وروسته له ۱۳۵۷ كال نه تر اوسه د جنګ ميدان ګرځولى ده په داسې حال كې چې د افغانستان د اساسي سياسي ګرښو هدف چې په اساسي قوانينو كې صراحتا او دلالتا منعكس شوى دى د بېطرفي او سوله ايز سياست په منطقه دايما غږ اوچت كړى ده، چې دغه غږ به منافقانه دوه مخو نړيوال سياستونو كې د افغانستان په مسله كې د ښكېلو هېوادونو كړنې د افغانستان په ضرر او تاوان واقع شوى ده.

٦- اقتصادي احكام:

په مجموع كې د افغانستان د پرى پخوانيو اساسي قوانينو د اقتصاد په برخه كې خپل احكام بيان كړي دي او د افغانستان د اقتصاد د ودې لپاره له اسلامي شريعت او اساسي قانون نه په الهام سره د اقتصادي ودې لپاره فرعي قوانين وضع كړي دي لكه د منع احتكار قانون د محصولات او مالياتو مختلف قوانين د افغانستان د عمومي بوديجې د تمويل لپاره.

د بېلګې په ډول د لومړى اساسى قانون (اساسي نظامنامه) ځينې مادې په اقتصادي برخه كې لاندې ذكروم:

دولسمه ماده: (اوسېدونكى د افغانستان سم له نظامنامو سره د پاره د سوداګري، كسب، كار، كښت او كرنه هر رنګه شركت كولى شي.)

[۱۵] - (... د تول لښكر د افغانستان جنګ او سوله كول عقد وترل د تولو عهد نامو ...) اومه ماده اساسي نظامنامه كال ۱۳۰۲ هـ ل

[۱٦] - (... په افغانستان كې د خارجه سفارت خانو د مقاولاتو ته د متقابلى معاملي په ډول تګ كيږي) اساسى اصولنامه كال ۱۳۱۰ دويمه اصل تعديل كال ۱۳۱۷ هـ ل.

اتلسمه ماده: (مقررې مالیې او محصولات په قرار د نظاماتو د هغو له تابعانو د افغانستان څخه په اندازه د استعداد او ودانۍ د دوی، ایښودل او اخستل کیږی)

اته پنځوسمه ماده: (ټول محصولونه د دولت سم له خاص قانون خپل سره اخسته کیږي).

نه پنځوسمه ماده: (هر کال له پاره د دخل او خرڅ د دولت یوه بودجه جوړیږي او دا بودجه په اساس و دستور العمل وي له پاره د دخلو او خرڅو د دولت ټول دخلونه او خرڅونه د دی له مخی اخسته، او په خرڅ رسول کیږي).

شپیتمه ماده: (پس له جاري کیدلو د سالانه بودجې او تمامیدلو د کال یو قطعي حساب به د دخل او خرڅ صحیح اندازه د دی تېر کال ښکاره کوي).

یوشپیتمه ماده: (لپاره د تحقیق و غور "د دې خبرې چه آیا دخلونه او خرڅونه د دولت به رښتیا سم له نظامنامې د بودجې سره شوی دی او کنه؟ " یو دفتر د سنجش جوړیږي دیوان سنجش د پاره خاصه نظامنامه سته)

د پورته ذکر شوي مادو پر بنسټ د لومړی ځل لپاره په افغانستان کې مدون فرعي نظامنامې (قوانین) نافذ شوي چې له هغه جملې (تقاوي تجاریه نظامنامه، د عمومي بودیجه نظامنامه، د افغانستان دولتي صنایعو د تشویق نظامنامه، د ګمرك د رسومو د اخیستلو نظامنامه، د ماضیه اجراآتو د محاسبوي تصفیه نظامنامه، نظامنامه د زراعت د للمې، د سرکاري املاکو د خرڅلاو نظامنامه)

دغه پورته ذکر شوي تقنیني اسناد له اسلامي شریعت له احکامو نه په کټه اخیستنې او سرچینې په هغه وخت کې په اقتصادي او تجارتي برخه د افغانستان د اقتصاد د ودې لپاره وضع شوي وي.

همدا راز د دې لپاره چې تجارتي معاملات او موضوعات د خصوصیاتو له وجهې له نورو موضوعاتو نه توپیر لري، په لومړي ځل شکلي قانون د تجارتي شرعیه محاکمو لپاره د(د شرعیه محاکمو نظامنامه د تجارتي معاملاتو په برخه کې) نافذه شوله تر څو تجارتي معاملات د نزاع او دعوی په صورت کې په ښه او عادلانه ډول پرېکړه وکړي.

د ذکر وړ بولم چې په اسلامي حقوقو کې د شریعت مقاصد چې له هغو نه د عصر مطابق د اسلامي اصولو سره سم قوانین وضع کېدای شي، او افغانستان په خپل اساسي قوانینو کې او نورو تقنیني اسنادو کې له دغه اسلامي سرچینې نه استفاده کړې ده، په دغه بنسټ اړینه بولم تر څو د اسلامي شریعت مقاصد چې د هغو په انځور کې د اساسي قانون د انفاذ مشروعیت لیدل کېږي ذکر کړم:

- د اسلامي شریعت مقاصد:

په اسلامي شریعت کې مصلحت د شارع له موخو څخه ساتنه او حفاظت دی، د شارع موخه ټولنې او بشریت ته د ګټې راجلبول او د زیان دفعه ده، چې د اصول فقې علماء د شریعت مقاصد په پنځو لاندینیو ډولونو وېشي:

1- د نفس ساتنه؛

2- د مال ساتنه؛

3- د نسب ساتنه؛

4- د عقل ساتنه؛

5- د دین ساتنه.

اسلامي شریعت په یادو مقاصدو کې د هر یو د ساتنې لپاره قواعد وضعه کړي دي، له هغو څخه تېری او یا پر هغو تېری اسلامي شریعت ورته سزاګاني تعین کړي دي.

د انسان پر نفس تېری شریعت حرام ګڼلی او مرتکب یې قاتل دی او په سزا سره یې مجازات کوي، همدارنګه پر دین تېری شرعیت جرم ګڼلی او مرتکب یې د سزا وړ ګڼي.

پر عقل د تېري د نشه یې شیانو او موادو کارول حرام او کاروونکی یې د سزا وړ ګڼي، لکه د شرابو یا نشه یي توکو لکه هیروئینو، مورفین، چرسو کارول چې عقل له منځه وړي یا یې پوښي، د عقل د ساتنې په موخه حرام ګڼي.

اسلام هغه دين دی، چې د واده له لارې د انسانيت تداوم د نسب د ساتنې لپاره مشروع ګڼي او له نامشروع لارې هغه حرام، زنا جرم او د نسبونو د خلط سبب او د عفت نفيه کوونکی او بد عمل ګڼي، د زنا د بد عمل مرتکب د سزا وړ ګڼي.

د مال ترلاسه کول د مجاز ملکيت د ترلاسه کولو د اسبابو له لارې شريعت مشروع ګڼلي، له نامشروع لارې د مال ترلاسه کول حرم ګڼي، غلا، رشوت، له حقه پرته د عامه مالونو تصاحب، غصب، په امانت کې خيانت جرم او مرتکب يې د سزا وړ ګڼي.

د پورتني مقاصدو پر بنسټ اړين ده چې د يو اسلامي هېواد په کچه اساسي قانون وجود ولري چې په هغه قانون کې د اسلامي شريعت مقاصد په کلي او فرعي ډول ورکي خوندي شي.

دغو پنځو مقصدونو حفظ د دولت وجيبه او د وګړو (اتباعو) حق ګڼل کېږي او د هغو ساتل مصلحت ده لکه د افغانستان اساسي قوانينو کې چې د وګړو حقوق په يو ځانګړي فصل کې تنظيم شوي دي لکه د ژوندانه (حيات) حق، د ازادی حق، د کار حق، د تعليم حق، د سفر حق او ورته داسې نور حقوق.

همدا راز ضرر لري کول لدغو پنځو مقصدونو نه مصلحت ده لکه څرنګه چې د افغانستان اساسي قوانينو په دغه مورد کې په کلي ډول احکام داسې بيانوي:

لسمه ماده د ۱۳۰۲ هـ ل کال ، شپږ ويشمته ماده د ۱۳۴۳ هـ ل ، ماده څلور ويشتمه د ۱۳۸۲ هـ ل کال اساسي قوانين داسې حکم کوي:

(ازادی د انسان طبعی حق ګڼي او دغه ګزادي محدوديت نه لری مګر د قانون پر بنسټ او همدا راز د انسان کرامت له تعرض نه مصؤون ګڼي).

دغه پورتنی قانوني قاعده د افغانستان په اساسي قوانينو کې د انسان د ازادی حق پر بنسټ وضع شوی ده څکه د انسان ازادی حفظ د قانون له محدوديت سره مصلحت ده او له دغه حق نه د ضرر دفع کول مصلحت دی، دغه قاعده له نورو د اساسي قانون قواعدو سره هم د وګړو د حقوقو د تحفظ لپاره ارتباط لري لکه دا قاعده چې:

(هيڅ يو عمل جرم نه ګڼل کېږي خو دهغه قانون له مخې چې د جرم تر ارتکاب دمخه نافذ شوی وي)

دغه قاعده په لسمه ماده د ۱۳۰۲ هـ ل کال د اساسی نظامنامه کې، په شپږويشمته ماده د ۱۳۴۳ هـ ل کال اساسي قانون کې او په اوويشتمه ماده د ۱۳۸۲ هـ ل کال اساسي کې ذکر شوی ده.

۲- وضعي قوانين:

وضعي قوانين په هېوادونو او ټولنو کې اوس مهال رواج دي، دې توپير سره چې په الهي قوانينو باندې ناباوره هېوادونو کې دغه ډول قوانين د انسان په کوشش جوړ شوي دي، انسانان د خپل کمزوري درك په مرسته دغسې قوانين د پارلمانونو په واسطه وضعه کوي، له همدې مخې دغسې قوانين وضعي يعنې د بشر له خوا جوړ شوي او وضعه شوي قوانين نومېږي، که څه هم په ځينو اسلامي هېوادونو کې وضعي قوانين د انفاذ لپاره د اسلامي شريعت د احکامو په پام کې نيولو سره وضعه کېږي او وضعي قوانين د الهي احکامو (اسلامي شريعت) مخالف نه شي کېدای، لکه څرنګه چې په افغانستان کې د اساسي قانون (۳) ماده دغه اصل تصريح کوي، نو کله چې د قوانينو منبع اسلامی شريعت وی او د اسلامي شريعت له باورونو او احکامو سره مخالف قانون نه شی وضع کېدلی دا جوته کېږي چې په افغاني ټولنه کې وضعی قانون چې د انسان فکر نه جوړ شوی وي نشته ټول قوانين له اسلامی شريعت له هغو منابعو نه سرچينه اخلي چې مخکې مو د هغو ذکر وکړو او په افغانستان کې قوانين مدون نومېدلي شي چې له اسلامي بېلابېلو فقهي کتابونو را نقل او په قانون کې تدوين شوي دي.

د بحث په دې برخه کې دا لازمه بولم، ترڅو تقنيني اسناد په بېل مطلب کې معرفي کړم.

دویم مطلب: په افغانستان کې د تقنیني اسنادو ډولونه او د هغو تعریف:

تقنیني اسناد په مختلفو ډولونو وېشل کېږي، البته د خپل قوت په نظر کې نیولو سره په تقنیني اسنادو کې قانون ډېر پیاوړی سند ګڼل کېږي. په قوانینو کې هم اساسي قانون له ټولو غوره او پیاوړی دی.

تقنیني اسناد د تقنیني اسنادو د طی مراحل د قانون د (۳) مادې د (۱) فقرې د حکم په ترڅ کې داسې معرفي شوي دي:

(تقنیني اسناد قانون، تقنیني فرمان، مقرره، اساسنامه او په هغو کې تعدیل، ایزاد، حذف، الغا، تعلیق، ضمیمه او د حکومت هغه مصوبه ده، چې تقنیني صبغه ولري).

د پورتنۍ مادې د حکم پربنسټ تقنیني اسناد په لاندیني چارټ کې لومړی معرفي او ورپسې د هر یو په تفصیل لاس پورې کېږي:

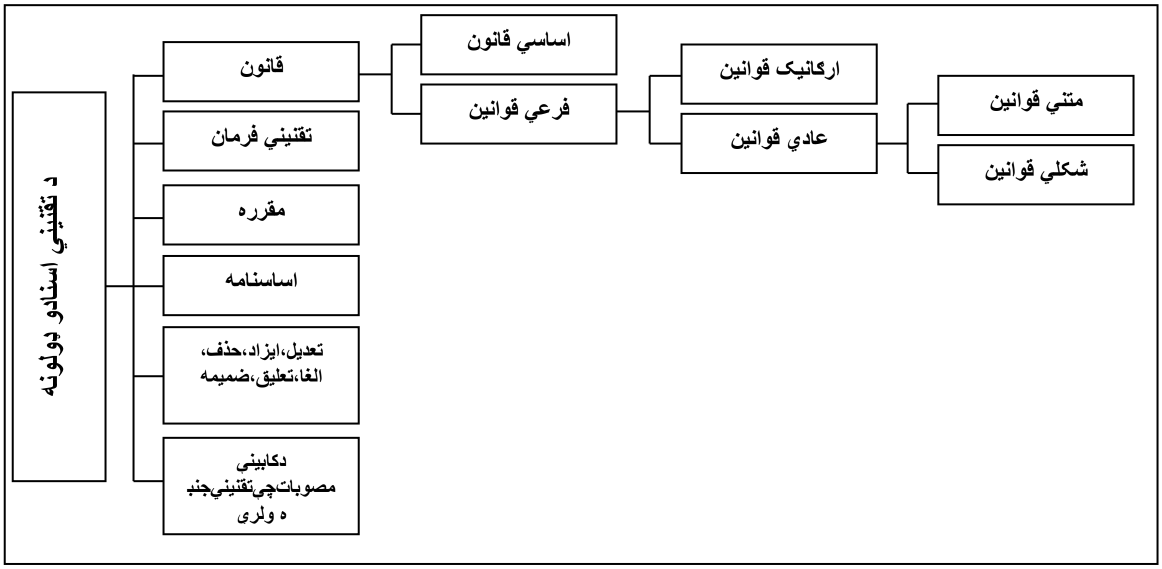

لومړی: قانون:

قانون هغه ډېر مهم تقنیني سند دی، چې نور راتلونکي تقنیني اسناد ترې سرچینه اخلي. دغه تقنیني سند ته ټولې ټولنې اړتیا لري، ترڅو د هغه له مخې د یو بل پر وړاندې او یا د ټولنې پر وړاندې د خپلو اتباعو حقوق او مکلفیتونه تنظیم کړي. د افاقي حقوقو ټولې څانګې چې په لومړي څپرکي کې مو په تفصیل معرفي کړې، په تقنیني برخو کې د ټولنو لپاره مشخص

قوانين لري، د خپل بحث په دې برخه کې دا لازمه ګڼو، ترڅو لاندیني موارد د قانون په برخه کې معرفي کړو:

۱ - **د قانون تعريف:** قانون لاتيني کلمه ده، چې اصل يې کانون دی او د عربي ژبې په ګرامر کې په قانون معرب شوی، چې په پښتو او دري ژبو کې له عربي ژبې څخه اقتباس شوی دی او د خط کش او مقياس په معنا کارول کېږي.[۱۷]

قانون په اصطلاح کې: د هغو کلي الزامي حقوقي قواعدو له ټولګې څخه عبارت ده، چې له اجرايي ضمانت سره غبرګ د واکمنې قوې له خوا د ټولنې د نظم د تنظيم لپاره وضعه کېږي.

۲ - **په افغانستان کې د قانون سرچينې:** د افغانستان د اساسي قوانينو د دغې مادې په نظر کې نيولو سره چې په افغانستان هېڅ قانون د اسلامي شريعت مخالف نه شي نافذېدای، د تقنيني اسنادو د طی مراحل قانون د خپلې (۱٦) مادې په ترڅ کې د تقنيني اسنادو سرچينې داسې تصريح کوي:

(د دغه قانون د څوارلسمې مادې مندرج کمېسونونه او انستيتيوت مکلف دي، چې د تقنيني سند د ابتدايي طرحې د تسويد کار له لاندينيو سرچينو څخه په ګټه پيل کړي:

۱. اسلامي شريعت؛

۲. اساسي قانون؛

۳. نافذ تقنيني اسناد ؛

٤. د هېواد د سياست اساسي کرښې؛

۵. نړيوال تړونونه او معاهدات چې افغانستان ورسره الحاق شوی دی؛

٦. د نورو هېوادونو مشابه تقنيني اسناد ؛

۷. د ټولنې سالم عرف؛

[۱۷] - فرهنگ معين.

۸. په پام وړ موضوع کې د علمي او څېړنيزو مراجعو د متخصصينو او څېړونکو خپاره شوي نظريات او وړانديزونه؛

۹. نوري سرچينې.[۱۸]

پورتني موارد يو په بل پسې هر يو په افغانستان کې د مدونو قوانينو د مصدرونو او سرچينو په توګه ګڼل کېږي، د وروستيو سرچينو هر يوه له مخکينيو څخه پيروي کوي، يعنې پورتني موارد د قوت له مخې په ترتيب سره په افغانستان کې د قوانينو د تدوين مصادر او منابع ګرځېداى شي. دې توضيح سره چې اساسي قانون، نور قوانين، نړيوال تړونونه چې افغانستان ورسره الحاق شوى دى، د ټولنې عرف د لومړنۍ سرچينې چې د اسلامي شريعت له احکامو څخه عبارت ده، مغاير نه شي کېداى او همدارنګه فرعي قوانين د اساسي قانون مخالف نه شي کېداى.

۳ - **قوانين او ډولونه يې:** قوانين د اصل او فرع له نظره يا د موضوع له نظره په مختلفو ډولونو وېشل کېږي، چې په لاندينې چارټ کې معرفي او وروسته هر يو توضيح او تفصيل يې وړاندې کېږي.

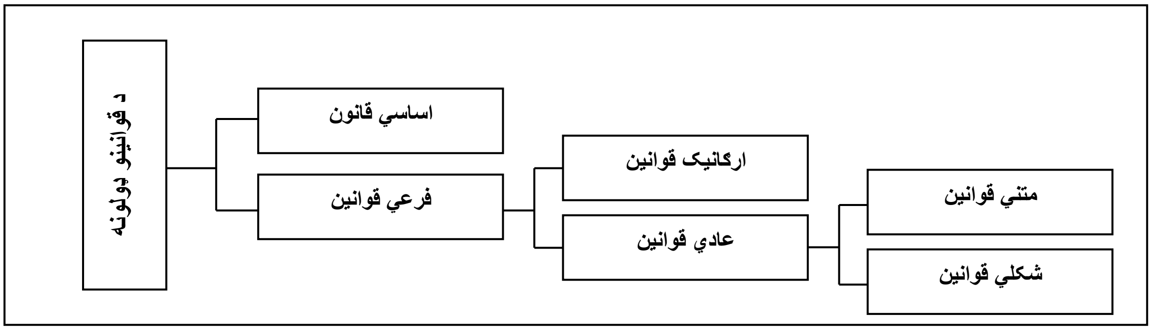

۱) اساسي قانون:

د اساسي قانون تعريف او ځانګړتياوې مخکې ذکر شوې د هغه بحث په اضافه، اساسي قانون د ام القوانين (د قوانينو د مور) په نوم هم يادېږي، ځکه نور قوانين له هغه نه منشا او سرچينه اخلي. وړاندې مو د افغانستان د قوانينو په تاريخي سير کې په دې اړه بحث وکړ، چې اوه اساسي

[۱۸] - د تقنيني اسنادو د طی مراحل قانون، (۱۶) ماده.

قوانین د مدونو قوانینو د پیدایښت له پیله په افغانستان کې په مختلفو دورو کې تر اوسه پورې نافذ شوي دي.

ب) فرعي قوانین:

له هغو تقنیني اسنادو څخه عبارت دي، چې له اساسي قانون څخه وروسته په مختلفو برخو کې د ارګانیکو یا عادي قوانینو په شکل له تصویب او د هېواد د زعیم له توشیح وروسته په رسمي جریده کې خپاره او نافذېږي.

فرعي قوانین وړاندې په چارټ کې ښودل شوي او په ارګانیکو او عادي قوانینو وېشل کېږي، چې هر یو عبارت دی له:

۱- ارګانیك قوانین:

له هغو تقنیني اسنادو څخه عبارت دي، چې د یو ارګان لپاره د هغه د تشکیل او صلاحیتونو په برخه کې وضعه کېږي، په داسې حال کې چې د هغه قانون اصل په اساسي قانون کې صراحت ولري.

په پورتني عبارت کې دوو قیدونو ته اشاره شوې، چې دغه دوه قیدونه ارګانیك قوانین له نورو قوانینو څخه د یو بل په ګډون رامنځته کوي، دغه دوه قیدونه عبارت دي له (د ارګان لپاره وضعه شوي وي او اصل یې په اساسي قانون کې) موجود وي، که چېرې دغه دوه یاد قیدونو او شرطونه په قوانینو کې پیدا کړو، بیا دغه قوانین د ارګانیکو قوانینو په نوم یادېږي، لکه د قضایه قوې د تشکیل او واك قانون چې د ۱۳۸۲ هـ ل اساسي قانون (۱۱٦) مادې د یاد قانون په اړه داسې صراحت لري: قضایه قوه د افغانستان د اسلامي جمهوري دولت خپلواك رکن دی، قضایه له یوې سترې محکمې، د استیناف له محکمو او ابتدایه محکمو څخه جوړه ده، چې تشکیلات او واکونه یې د قانون له لارې تنظیمېږي.

په دې برخه کې د اساسي قانون (۱۲۳) ماده کال ۱۳۸۲ هـ ل دا تصریح کوي:

(د دې اساسي قانون د حکمونو په رعایت د محکمو په تشکیل، صلاحیت او اجراأتو پورې مربوط قواعد او په قاضیانو پورې مربوطې چارې د قانون له لارې تنظیمېږي).

د يادې مادې په تصريح کې په وضاحت سره دوه شرطونه ليدل کېږي، قضايه قوه يې د ارکان په توګه معرفي کړې او تصريح کوي، چې د دغه ارکان تشکيلات او واکونه د قانون په واسطه تنظيمېږي او دا هماغه د قضايه قوې د تشکيل او واك ارګانيك قانون دی.

له عادي قوانينو سره د ارګانيکو قوانينو د بېلېدو لامل: ارګانيك قوانين لکه څرنګه چې له خپل نومه ښکاري، د ارکان د تشکيل او صلاحيت لپاره وضعه کېږي او د دغه ډول قوانينو د تفکيك لامل په لومړي قدم کې همدغه لامل دی، چې ياد شو، ورپسې دغسې قوانين له اساسي قانون څخه وروسته د نورو فرعي قوانينو په نسبت د خپل ځواك له مخې وړاندې دي، دې توضيح سره که چېرې د ارګانيکو قوانينو او عادي قوانينو ترمنځ تضاد رامنځته شي، نو د عادي قوانينو په نسبت ارګانيکو قوانينو ته ارجحيت ورکول کېږي.

۲- عادي قوانين:

عادي قوانين له هغه تقنيني سندونو څخه عبارت دي، چې د متني حقوقي قواعدو مختلفې برخې تنظيموي او يا د حقوقي قواعدو او معيارونو په واسطه د محاکماتي او اداري پروسو شکليات جوړوي.

د پورتنی محتوا له مخې عادي قوانين په متني او شکلي قوانينو وېشل کېږي، چې هر يو په لاندې ډول معرفي کېږي:

۳- متني قوانين:

له هغو تقنيني اسنادو څخه عبارت دي، چې د حقوقي متني قواعدو ټولګه يې په ځان کې ځای کړې او د ټولنې د نظم تنظيموونکي دي.

د پورتني متن پربنسټ د داخلي (ملي) افاقي حقوقو ډېرو څانګو په عام ډول عمومي او خصوصي څانګو حقوقي متني قواعد په ځان کې ځای کړي دي، د عمومي حقوقو په برخه کې لکه د جزا قانون، پر عايداتو د مالياتو قانون او د خصوصي حقوقو په برخه کې مدني قانون له خپلو څلورو برخو (کورنی، عيني، وجايبو او ميراث) سره په متني قوانينو کې د متني قواعدو تنظيموونکي ګڼل کېږي.

٤- شکلي قوانین:

له هغو تقنیني اسنادو څخه عبارت دي، چې د حقوقي شکلي قواعدو ټولګه یې په ځان کې ځای کړې او د محاکماتي او اداري پروسو شکلیات تنظیموي.

د پورتني متن پربنسټ په دې برخه کې هغه قوانین داخلیږي، چې د محاکماتي یا اداري پروسو د شکلیاتو بنسټ بڼدي، لکه د مدني محاکماتو د اصولو قانون د مدني دعوو لپاره د مدني محاکماتو د پروسې د شکلیاتو حقوقي قواعد وضعه کوي، د سوداګریزو محاکماتو د اصولو قانون د سوداګریزو دعوو لپاره د سوداګریزو محاکماتو د پروسې د شکلیاتو حقوقي قواعد وضعه کوي او یا د جزایي اجراأتو قانون د جرمونو د کشف، تحقیق او محاکمې د پروسو د شکلیاتو لپاره حقوقي قواعد وضعه کوي.

په اداري برخو کې د اداري اجراأتو قانون په مثال کې راوړلای شو، چې له عامه ادارو څخه د اشخاصو د شکایت شکلیات د حقوقي قواعدو له مخې طی مراحل کوي.

د متني او شکلي قوانینو د وېش لامل: عادي قوانین په دوو ډولونو متني او شکلي ولې وېشل شوي دي، په ځواب کې ویل کېږي، چې لامل یې د دغو قوانینو ځانګړتیاوې دي، متني قوانین نامتحرك او ساکن دي، یوازې فرمان صادروي، لکه د جزا کوډ (د جزا قانون) دا بیانوي، چې غلا جرم دی او مرتکب یې د متوسط حبس د مجازاتو وړ دی، یا په مدني قوانینو کې دا د مېړه وجیبه ده، ترڅو خپلې مېرمنې ته نفقه ورکړي او دغسې نور احکام په متني قوانینو کې شتون لري، چې د تطبیق تحرك نه لري، یا په بل عبارت د دې لپاره چې د نافذه قوانینو مندرج حقوقي قواعد د اجرایي ضمانت ځانګړتیا ترلاسه کړي او مؤیدات یې تطبیقي جنبه پیدا کړي، شکلي قواعد د قواعدو د تطبیق په برخه کې چې په متني قوانینو کې تسجیل شوي، د هغو مرسته کوي، دا شکلي قوانین دي، چې متني قوانین په عملي برخه کې تطبیقوي، لکه یاد مثالونه که بیان کړو، نو د جزا قانون غلا جرم ګڼي، په داسې حال کې چې د جزایي اجراأتو قانون غل پیدا او له هغه یې تحقیق کړي، له اثبات څخه وروسته یې د خپلو قواعدو له مخې د محاکمې په خاطر محکمې ته دعوه اقامه کړې او محکمه د شکلي حقوقي قواعدو له مخې غل محاکمه او د هغه د مجازاتو پربنسټ پرېکړه صادروي.

دویم: تقنیني فرمانونه:

تقنیني فرمانونه د هغو الزامي حقوقي قواعدو ټولګه ده، چې د افغانستان پخواني اساسي قوانینو د شورا د رخصتی پر مهال د عاجلو مسایلو لپاره حکومت ته دا واك ورکړي وه ترڅو په دغه حالت کې تقنیني فرمانونه صادر کړي چې د قانون حیثیت لری.

درېیم: مقررې:

مقرره د تقنیني اسنادو له ډلې څخه د قوانینو فرع ګڼل کېږي، چې د تقنیني اسنادو د طی مراحل په قانون کې داسې تعریف شوې ده:

د مقررې تعریف: د هغو الزامي حقوقي قواعدو ټولګه ده، چې د هېواد د سیاست د بنسټیزو کرښو د تطبیق، د قانون د احکامو د غوره تطبیق او د وزارتونو او دولتي ادارو د دندو د تنظیم په موخه د حکومت له خوا وضعه شوې وي.[19]

مقررې له هغو حقوقي قواعدو څخه جوړې دي، چې په اداري، مالي، قضایي او نورو برخو کې د الزامي ځانګړتیا په خاطر وضعه کېږي، د مقررې اساس قانون ورکوي، یعنې د قانون فرع ده، کوم احکام چې په قانون کې په مجمل او کلي شکل وضعه شوي وي، نو د تطبیق لپاره د قانون د حکم د مسایلو او تفصیلي طریقې د وضعې په خاطر مقررې وضعه کېږي.

مقرره چې د خپلې برخې د قانون فرعه ده، داسې تنظیمېږي، چې د قانون د کلي حکم د تطبیق په خاطر پوره فروعات او توضیحات برابروي، لکه د ملکي خدمتونو د کارکوونکو قانون د خپلې (۱۳) مادې د (۵) جز په ترڅ کې تصریح کوي: له همکارانو او مراجعینو سره دې نېك چلند وشي. دا چې د قانون دغه کلي حکم څرنګه تطبیق شي، نو هغې مقررې ته اړتیا لیدل کېږي، چې په دې اړه تفصیلي احکام توضیح کوي، په همدې خاطر د ملکي خدمتونو د کارکوونکو د سلوك د طریقې مقرره وضعه شوې ده، چې په دغې مقرره کې د کارکوونکو د سلوکي (اخلاقو) تفصیلي احکام توضیح او بحث پرې شوی دی.

[19] - د تقنیني اسنادو د طی مراحل قانون، (۳) ماده (۵) فقره.

یا د دیپلوماتیکو کارکوونکو د ټاکلو او ګومارلو په اړه چې یوه برخه یې د افغانستان په سیاسي نماینده ګیو کې له پولو بهر د هېواد د سیاست د اساسي کرښو رانغاړونکې ده، د ملکي خدمتونو د کارکوونکو د قانون د روح پربنسټ د ملکي خدمتونو د کارکوونکو د قانون د احکامو تر شرایطو او د دیپلوماتیکو کارکوونکو د ټاکلو په تړاو تر ځانګړو شرایطو لاندې د دیپلوماتیکو کارکوونکو مقرره وضعه شوې ده.

څلورم: اساسنامې:

اساسنامه هغه تقنیني سند دی، چې په عامه سکتور او ادارو کې وضعه کېږي، د عامه سکتور د ټکي یادول په دې موخه دي، کومې اساسنامې چې په خصوصي سکتور کې وضعه کېږي، لکه خصوصي نادولتي سوداګریزو شرکتونو، ټولنیزو سازمانونو او سیاسي سازمانونو کې، هغه اساسنامې زموږد بحث موضوع نه جوړوي، یوازې هغه اساسنامې د تقنیني اسنادو په لېست کې درج دي، چې د عامه سکتور لپاره وضعه کېږي، لکه د برېښنا شرکت اساسنامه، د حسابدارۍ د چارو د انستیتیوت اساسنامه.

پر همدې بنسټ د تقنیني اسنادو د طی مراحل قانون اساسنامه داسې تعریفوي:

د اساسنامې تعریف: د هغو الزامي حقوقي قواعدو ټولګه ده، چې د علمي، څېړنیزو بنسټونو، وزارتونو، دولتي ادارو، دولتي او مختلطو تصدیو او شرکتونو د تشکیل، دندو او واکونو د اړوندو چارو د تنظیم په موخه د حکومت له خوا وضعه شوې وي.

د پورتني تعریف پربنسټ اساسنامه د مقررې په ردیف کې ځای لري، اساسنامې د مقررو په څېر حکومت (کابینه) تصویبوي او د ولسمشر له خوا توشیح بیا په رسمي جریده کې له خپرېدو وروسته نافذېږي.

پنځم: د کابینې مصوبې چې تقنیني جنبه ولري:

ځینې وخت د دولت کابینه چې له وزیرانو څخه جوړه شوې ده، داسې تصمیمونه نیسي، چې تقنیني حیثیت لري، د درجه بندۍ له نظره دغه ډول تقنیني سند د مقررې په څېر دی،

تصميمونه په متفرق شکل د تقنيني اسنادو په څېر د کابينې په مصوباتو کې درج شوي او د ولسمشر له لاسليك څخه وروسته د خپلو موضوعاتو په اړه د تقنيني سند حيثيت ترلاسه کوي.

۵- د تقنيني اسنادو طی مراحل

قوانين په ټولنو کې په خپل سر نه رامنځته کېږي؛ بلکې يو لړ پړاوونه تر خپل انفاذ پورې طی کوي، دا چې قانون د ټولنې د نظم لپاره يو معتبر تقنيني سند ګڼل کېږي، نو کوم پړاوونه چې طی کوي، د افغانستان د حقوقي سيستم له نظره د تقنيني اسنادو د طی مراحل د قانون د (۳) مادې د (۱٤) فقرې د حکم په ترڅ کې داسې معرفي کېږي: طی مراحل تسويد، تدقيق، تائيد، تصويب، توشيح او په رسمي جريده کې د تقنيني سند نشر دی. چې په لاندينې چارټ کې په واضح شکل معرفي کېږي:

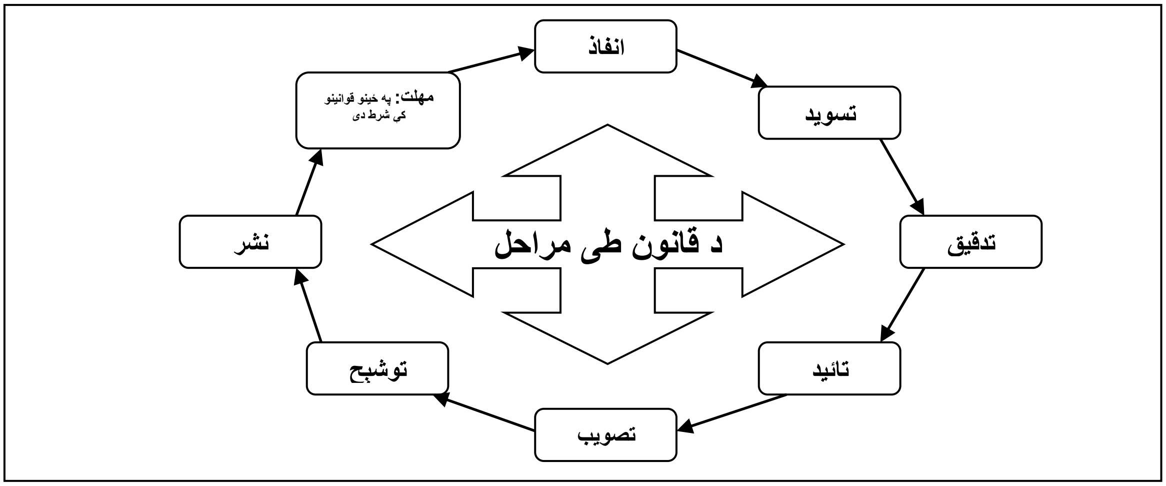

تسويد: په لغت کې د مخکې ليکلو (پيش نويس) په معنا کارول کېږي.

او په اصطلاح کې د تقنيني سند د طرحې له ليکلو څخه عبارت دی.[20]

تدقيق: په لغت کې د ارزولو په معنا کارول کېږي.

[20] - د تقنيني اسنادو د طی مراحل قانون، (۳) ماده (۱۵) فقره.

او په اصطلاح کې: د شکل او محتوا له نظره د تقنیني سند د ابتدایي طرحې د اصطلاحاتو، کلمو، عبارتونو، جملو او احکامو له ارزونې او د اسلامي شریعت له احکامو سره د هغه له نه مخالفت او د افغانستان له اساسي قانون، نورو نافذو قوانینو، نړیوالو تړونونو او معاهدو او د ټولنې سالم عرف سره د هغه له سمون څخه له ډاډه کېدو عبارت دی.[۲۱]

تائید: په لغت کې د سم ګڼلو په معنا کارول کېږي.

او په اصطلاح کې: له هغه تصمیم څخه عبارت دی، چې د احوالو له مخې د تقنیني سند د راتلونکي طی مراحل د لزوم په اړه د قوانینو د کمېټې یا حکومت له خوا نیول کېږي.[۲۲]

تصویب: په لغت کې د تائیدولو او منلو په معنا کارول کېږي.

او په اصطلاح کې: له هغه تصمیم څخه عبارت دی، چې د باصلاحیته مرجع له خوا د تقنیني سند د طرحې د تائید یا رد په اړه نیول کېږي.[۲۳]

د اساسي قانون او نورو قوانین ترمنځ په دغه مرحله کې توپیر شته پخواني دېرى اساسي قوانین په افغانستان کې د لویه جرګې له خوا تصویبېږي او نور فرعي قوانین د شورا له خوا تصویبېږي.

توشېح: په لغت کې د منلو وړ ګرځېدو، لاسلیکولو په معنا کارول کېږي.

او په اصطلاح کې: د فرمان په ذریعه د ولسمشر له سم ګڼلو (لاسلیك) څخه عبارت دی، چې د قانون د انفاذ په موخه تقنیني فرمان او تعدیل، ایزاد، حذف، الغا، تعلیق او ضمیمه په کې صادر شوي وي.[۲٤]

نشر: په لغت کې د خپرولو، تیتولو، اشاعه کولو او چاپولو په معنا کارول کېږي.

او په اصطلاح کې: په رسمي جریده کې د خلکو د خبرتیا په خاطر د تقنیني سند له چاپ او د هغه له خپرولو څخه عبارت دی.

---

[۲۱] - د تقنیني اسنادو د طی مراحل قانون (۳) ماده (۱۶) فقره.
[۲۲] - پورتنی مرجع، (۳) ماده (۱۷) فقره.
[۲۳] - پورتنبن(۳) ماده (۱۸) فقره.
[۲٤] - پورتنی مرجع، (۳) ماده (۱۹) فقره.

د تقنیني سند په خپرولو کې موخه د دغې قاعدې (د قانون له احکامو څخه ناخبري عذر نه ګڼل کېږي) تطبیق دی، دولت مکلف دی، چې په لومړي قدم کې هغه قوانین چې وضعه کوي یې، په رسمي جریده کې خپاره کړي او د رسنیو له لارې یې نورو ته ورسوي، ترڅو یاده قاعده د عذر په توګه ونه ګڼل شي.

انفاذ: په لغت کې د فرمان او لارښوونې د اجراکولو په معنا کارول کېږي.

او په اصطلاح کې د تقنیني سند د احکامو له لازم الاجرا کېدو څخه عبارت دی.

مهلت: په لغت کې د وخت ورکولو او ځنډولو په معنا کارول کېږي.

او په اصطلاح کې: د تقنیني سند د تطبیق په خاطر د هغه د انفاذ لپاره د ټاکلي وخت له مهلت ورکولو څخه عبارت دی.

دغه پړاو په ټولو تقنیني اسنادو کې شرط نه ګڼل کېږي، په ځینو جزایي قوانینو کې رعایت کېږي، دلیل یې دا دی، چې خلك په جرمي کړنو کې د قانون له خطاب څخه لومړی خبر شي، لکه څرنګه چې د جزا کوډ او د جزایي اجرآتو قانون له دغې قاعدې څخه پیروي کړې ده.

دریېم مبحث

د افغانستان د اساسي قوانینو د ځینو مادو تاصیل په اسلامي شریعت کې

دغه بحث له دې کبله ذکروم چې دا ثابته شي د افغانستان ډېری اساسي قوانین لکه ۱۳۰۲ کال اساسي نظامنامه چې د افغانستان د اساسي حقوقو بنسټې ایښې ده او د افغانستان د ۱۳۴۳ کال اساسي قانون چې د معاصر اساسي حقوقو تجددیې په افغانستان کې رامنځته کړلو او د ۱۳۸۲ کال اساسي قانون چې په استثنا د شاه د فصل ډېری احکامي له ۱۳۴۳ کال اساسي قانون نه په متابعت ذکر شوی وه په دغو دریو اساسي قوانینو کې د هغو ځیني مادې د اسلامي شریعت له احکامو سره په دغه بحث کې تاصیلوم

البته د یادوني وړ بولم چې ځینې مادې د قوانینو په افغانستان کې نېغه په نېغه (په مستقیم ډول) له قران او سنت نه تاصیل شوي او ځینې مادې د فقهي قواعد پر بنسټ د مجتهدینو د استنباط پر بنسټ په قوانینو کې تصریح شوي دي.

لومړی باید یاده کړم چې د تاصیل هدف په مدونو قوانینو کې څه ده؟ د دغه سوال ځواب داد ده چې تاصیل مفهوم او هدف د قانونی مادی اصل د اسلامي شریعت په سرچینو کې پیدا کول او ذکرول دی، په دغه بنسټ لاندې ځیني د اساسي قانون احکام د اسلامي شریعت له احکامو سره په تاصیل ذکروم:

لومړی مطلب: د مدونو قوانینو سرچینی تاصیل:

څلور شپیتمه ماده اساسي قانون کال ۱۳۴۳ هـ ل او درېیمه ماده اساسی قانون کال ۱۳۸۲ هـ ل د مدنو قوانینو سرچینه په افغانستان کې داسې تصریح کوي:

(په افغانستان کې هېڅ قانون نه شي کولای چې د اسلام د سپیڅلي دین د معتقداتو او احکامو مخالف وي)

دغه پورتنۍ مادې د اسلامي شرعیت له لومړنۍ سرچینه تاصیل شوی ده الله تبارك و تعالی فرمایي:

((إِنِ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ))[٢٦] یوازینی حکم فرمایي د الله ده.

همدا راز په افغانستان کې د تقنین مدون کېدو نه مخکې فقهي معتبرې فتاواوې د حکومتوالی په برخه کې د کتې اخیستنې وړ وي، له څرنګه چې د تاریخ په پاڼو د احمد شاه بابا په وخت کې ذکر شوی ده چې په هغه زمانه کې یو معتبر د حنفي فقهې فتاوا د فتاوای احمد شاهي (در مکنون) تر عنوان لاندې تدوین شوی وه، چې وروسته له مدون کېدو د تقنین نه په ۱۳۰۲ هـ ل کال کې د مدونو قوانین لړۍ شروع شوه چې قوانین د حنفي فقهي له معتبرو فتاواو نه په تقنیني اسنادو کې ترتیب او تنظیم شوي، چې کولای شو د تمسك القضات امانیه او نور پنځوس نظامنامو یادونه وکړو چې په بېلابېلو برخو کې نافذې شولې، تر ۱۳۵۵ هـ ل کاله پورې د افغانستان مدون تقنین له یوو فقهي مکتب (حنفي فقه) نه پیروي کوله خو وروسته له دغه کال نه د افغانستان تقنیني اسنادو له نورو فقهي مکتبونو نه هم په کتې اخیستنې سره قوانین تنظیم کړل چې د افغانستان مدنی قانونې یوه بېلګه بلل کېږي.

په لنډه توګه باید ذکر شي چې د افغانستان حقوقي سېستم د اسلام سپېڅلي دین حقوقي سېستم ده له همدې کبله د اسلامي دین د معتقداتو او احکامو مخالف قوانین د افغانستان په اساسي قوانینو کې مردود بلل شوي دي.

د دوه ذکر شوي اساسي قوانینو پورتني حکم د صراحت پر بنسټ اصل او کلي قاعده کڼل کېږي څکه هېڅ ماده د اساسي قانون او فرعي قوانینو د دغه اصل مخالفت نه شي کولای.

همدا راز د قوانینو د تفسیر په قواعدو کې د اصول فقه د قواعدو پر بنسټ چې پر معنا د لفظ دلالت دی د واضح دلالت قسم چې د ظاهر، نص، مفسر او په محکم سره بېلیږي.

په پورتنیو اقسامو کې د اساسي قانون درېیمه ماده د محکم نوع د قانونی تفسیر په قواعدو کې په لاندې ډول کڼل کېږي:

محکم: له هغه لفظ څخه عبارت دی، چې صیغه یې د هغه پر معنا واضح دلالت کوي، چې د تاویل، تخصیص او د معنا د نسخې احتمال په کې نه شته.[٢٧]

د محکم د تعریف پر بنسټ د اساسي قوانینو دغه ماده چې:

---

[٢٦] - سوره یوسف/ ۴۰ آیت.
[٢٧] - اصول سرخسي، ١ج، ١۶۵ مخ.

(په افغانستان کې هېڅ قانون نه شي کولای چې د اسلام د سپېځلي دين د معتقداتو او احکامو مخالف وي).

د قانون دغه حکم محکم دی، ځکه نه د تاويل احتمال لري او نه هم د تخصيص او نسخې احتمال په کې شته. نو هر هغه قانون چې د اسلامي معتقداتو مخالف وضعه شي، که څه هم د هغه لپاره قانون جوړونکی د قانون په متن کې د مشروعيت تاويل ورکړي، چې په دې دليل فلانی قانون د اوسني عصر اړتيا ده، يا په بل عبارت د قانون د مدون قانون اړتيا ده نو دغه د اساسي قانون ماده د متن د تاويل په خاطر نړيوالو مراودو ته توضيح شي، چې دا ايجابوي، ترڅو د شريعت خلاف دغسې قانون وضعه شي، يا دغسې نور تاويلات جايز نه دي او په دې برخه کې ناسم تفسير ممنوع دی، ځکه د اساسي قانون دغه ماده د محکم اصل په توګه قاعده وضعه کړې ده، چې دغه قاعده په هېڅ صورت د تاويل، تخصيص او نسخې احتمال نه لري، که چېرې د هغه مخالف هر قانون وضعه شي، مردود او د لغوې ورکېدل کېږي.

د قانون په تفسير کې د ظاهر، نص، مفسر او محکم که چېرې د قانون په متن کې د دغو واضح الدلالة ډولونو ترمنځ ټکر رامنځته شي، د قانون د متن د تفسير په اصولو کې يو پر بل ارجحيت لري، په دې توضيح سره چې هرکله د قانون په متن کې ظاهر او نص په خپل منځ کې په ټکر کې واقع شي، د قانون د نص (متن) د قانون د ظاهر متن په نسبت ارجحيت او قوت لري، ځکه د قانون د نص د متن دلالت د قانون د ظاهر د متن په نسبت ډېر واضح دی او هرکله چې د قانون د نص متن او د قانون د مفسر متن له يو بل سره په ټکر کې راشي، د قانون د مفسر متن د قانون د نص پر متن ارجحيت او قوت لري او محکم په دغو ټولو باندې ارجحيت او قوت لري، دې توضيح سره دا چې د اساسي قانون دغه ماده چې هېڅ قانون مخالف د اسلامي شريعت او معتقداتو په افغانستان کې نه شي وضع کېدالې. محکم دی نو که د قانون د ظاهر، نص او مفسر متون که چېرې د اساسي قانون له دغې مادې له متن سره په ټکر کې راشي، مردود او متروک دی، د لفظ د دلالت په تفسير کې د اساسي قانون دغې مادې ته د نورو ټولو تقنيني اسنادو په نسبت ارجحيت ورکول کېږي.

د پورتنيو توضيحاتو پر بنسټ د افغانستان د اساسي قوانينو دا حکم چې: په افغانستان کې هېڅ قانون نه شي کولای چې د اسلام د سپېځلي دين د معتقداتو او احکامو مخالف وي دغه

حکم په مستقیم ډول د الله له حکم نه ((إِنِ الْحُكْمُ إِلَّا لِلَّهِ))[۲۸] یوازینی حکم فرمایي د الله ده. تاصیل شوی ده او همدا راز د قوانینو په حکمونو کې د اصول فقه د قواعدو پر بنسټ محکم ده هر هغه حکم مخالف د دغه حکم مردود ده.

دوم مطلب: د اتباعو د اساسي حقوقو تاصیل:

د وګړو (اتباعو) اساسي حقوق د معاصر اساسي قوانینو یو خصوصیت ده چې مخکې د هغه ذکر وشو، د افغانستان ټولو اساسي قوانینو په دغه برخه کې په ځانګړیو مادو او فصلونو کې احکام تنظیم او تصریح کړي دي چې دغه حقوق له اسلامي شریعت نه په کتبې اخیستنې او سرچینې سره د افغانستان په اساسي قوانینو کې را منعکس شوي دي چې په دغه برخه کې ځینې مادې د دریو اساسي قوانینو لکه د ۱۳۰۲ – ۱۳۴۳ – ۱۳۸۲ هـ ل کالونو به له اسلامي شریعت سره د دغه بحث په ادامې سره مقارنه او تاصیل کړم:

۱- د افغانستان د وګړو د برابرۍ (مساواتو) حقوقو تاصیل:

د افغانستان وګړي د افغانستان په اساسي قوانینو کې پرته له جنس، ټبر، دین او مذهب نه د قانون په مقابل کې د مساوي حقوقو درلودونکې بلل شوی دي چې د اساسي قوانینو مادو ته په دغه برخه کې په لاندې ډول اشاره کوم:

اتمه ماده، اساسي نظامنامه کال ۱۳۰۲ هـ ل:

(ټول تابعان د افغانستان په مخ د غرا شریعت او نظامنو د دولت او په وظیفو د وطن کښې، یو رنګ دي).

پنځه ویشتمه ماده اساسي قانون کال ۱۳۴۳ هـ ل:

(د افغانستان ټول خلك بی له هیڅ قسم تبعیض او امتیازه د قانون په وړاندي یو شان حقونه او وظیفی لری).

دوه ویشتمه ماده، اساسي قانون کال ۱۳۸۲ هـ ل:

(د افغانستان د اتباعو تر منځ هر راز تبعیض او امتیاز منع دی، د افغانستان اتباع ښځی او نارینه د قانون په وړاندې مساوي حقوق او وجایب لري).

پورتني ذکر شوي د اساسي قوانینو مادې د اسلامي شریعت له لومړیو منابعو نه تاصیل او اخیستل شوی دی.

---

[۲۸] - سوره یوسف/ ۴۰ آیت.

الله تبارك تعالی په دغه مورد کې فرمايي:

((يَا أَيُّهَا النَّاسُ إِنَّا خَلَقْنَاكُمْ مِنْ ذَكَرٍ وَأُنْثَى وَجَعَلْنَاكُمْ شُعُوبًا وَقَبَائِلَ لِتَعَارَفُوا إِنَّ أَكْرَمَكُمْ عِنْدَ اللَّهِ أَتْقَاكُمْ إِنَّ اللَّهَ عَلِيمٌ خَبِيرٌ))[29]

اې خلکو مونږ تاسو له يو نارينه او ښځينه پيدا کړي ياست، او تاسو مو ملت ملت، قبيله قبيله کړځولی ياست تر څو يو بل وپېژني، ستاسو په منځ کې مکرم او ارجمند ستاسو پرهېزګاره کس دی، بې له ترديده چې الله ډېر پوه او باخبره ده.

په پورتنی آيت کې الله تبارك و تعالی د تساوي اصل بيان کړي او فضيلت د يوې قبيلې پر بلې منتفی کړې ده چې د (لتعارفوا) په قيد سره د هر شعبي او قبيليې علت بيان کړي چې دغه تفريق د معرفت لپاره ده نه د برتري لپاره ولې په اسلام کې برتر په تقوا سره ده.

همدا راز د دغه آيات مطابق د الله رسول ﷺ نه حديث هم روايت شوی ده چې هغه مبارك فرمايي:

((أَلَا لَا فَضْلَ لِعَرَبِيٍّ عَلَى أَعْجَمِيٍّ وَلَا لِعَجَمِيٍّ عَلَى عَرَبِيٍّ وَلَا لِأَحْمَرَ عَلَى أَسْوَدَ وَلَا أَسْوَدَ عَلَى أَحْمَرَ إِلَّا بِالتَّقْوَى))[30] پوه شئ چې فضيلت د عربي په عجمي او نه د عجمي په عربي او نه د سره په تور او نه د تور په سره شته مګر په تقوا سره.

له پورته شرعي نصوصو په ښکاره او واضح ډول استنباط کېږي چې اسلام د وګړو د حقوقو په اړه تفاضل او برتري د امتياز په ډول نه مني چې د افغانستان د اساسي قوانينو ذکر شوې مادې هم له همدغه شرعي اصولو نه پيروي سره دغه احکام بيان کړي دي.

٢- د افغانستان د وګړو د ازادۍ او کرامت حق تاصيل:

د افغانستان اساسي قوانينو د ازادی حق ته په کتو سره هغه د انسان تبعي حق بلل دي چې په لاندې ډول يې ذکر په اساسي قوانينو کې شوی ده:

لسمه ماده، اساسي نظامنامه کال ١٣٠٢ هـ ل:

(خپل واکي او ازادی د هر سړی له هر قسمه خلل او مداخلې څخه ساتل شوی ده، هيڅ څوك بې له حکمه د شرعي او قانوني نظامو څخه نه توقيف کېږي او نه جزا ورکوله کېږي،

[29] - الحجرات سورت، ١٣ آيت.
[30] - رواه احمد في مسنده

افغانستان کې اصول د بندی کرت بلکل موقوف او منع دی، هیڅ نارینه او ښځینه په قسم د بندی کرت بل څوك خدمتګار او نوکرساتلی نه شي).

شپږویشتمه ماده، اساسی قانون کال ۱۳٤۳ هـ ل:

(ازادی د انسان خدای ورکړی حق دی، دا حق بیې د نورو له ازادی او عمومي ښېګړونه چه قانون ښودلي دي نورې پولې نه لري، د انسان ازادي او کرامت د بلوسې نه په امن دی او بی‌پلتون نه قبلوي....)

څلور ویشتمه ماده، اساسي قانون کال ۱۳۸۲ هـ ل:

(یزادي د انسان طبعي حق دی، دا حق د نورو له ازادی او له عامه مصالحو پرته چې د قانون له لارې تنظیمیږي حدود نه لري، د انسان ازادي او کرامت له تیري خوندي دی).

پورته ذکر شوې مادې د افغانستان د اساسي قوانینو د ورکړو په دوو حقونو ولاړه دي:

۱) **د آزادۍ حق:** دغه حق یو طبعی حق کنل شوی ده، ولې چې انسان په فطري لحاظ ازادي خوښه وي او دغه حق د انسان عندي حق دی.

په اسلامي شریعت کې د ازادی حق په بېلابېلو برخو کې د انسان لپاره ورکول شوې ده، اما دغه حق مطلق نه ده بلکه محدود ده لکه څنګه چې قانون دغه حق په محدودیت د قانون وکړو ته ورکړی، که چېرې د ازادی حق مطلق وي په ټولنه کې بې بندباري راځیی او د ټولنې نظم ته صدمه وهل کیږي.

په قران کې ډېر احکام د آزادۍ په اړه په بېلابېلو مواردو کې ذکر شوي دي چې د اساسي قانون پورتني مواد ورنه تاصیلیږي له هغه جملې نه یو څو د کتاب اللّه احکامو ته اشاره کوم:

((يَا أَيُّهَا النَّاسُ كُلُوا مِمَّا فِي الْأَرْضِ حَلَالًا طَيِّبًا وَلَا تَتَّبِعُوا خُطُوَاتِ الشَّيْطَانِ ۚ إِنَّهُ لَكُمْ عَدُوٌّ مُبِينٌ))[۳۱]

---

[۳۱] - بقره سورت، ۱٦۸ آیت.

اي خلکو هغه څه چې په ځمکه کې حلال او پاك دي وخورئ او د شيطان نه پيروي مه کوئ هغه ستاسو روښانه دښمن ده.

پورته آيت د خوړو په اړه انسان د حلالو او پاکو خوړه په لپاره ازاد ګرځولي دي خو له هغه خوړلو نه يې منع کړي چې حرام او ناپاکه دي او د شيطان له پيروي نه يې هم انسان منع کړی ولې چې شيطان انسان په بدو کارونو مصروفوي.

((لَا إِكْرَاهَ فِي الدِّينِ قَدْ تَبَيَّنَ الرُّشْدُ مِنَ الْغَيِّ فَمَنْ يَكْفُرْ بِالطَّاغُوتِ وَيُؤْمِنْ بِاللَّهِ فَقَدِ اسْتَمْسَكَ بِالْعُرْوَةِ الْوُثْقَى لَا انْفِصَامَ لَهَا وَاللَّهُ سَمِيعٌ عَلِيمٌ))

د دين په قبولو کې اکراه نشته ولې چې درسته لار له منحرفې لارېي روښانه شوي دهيکه څوك په طاغوت کافر وي او په خدای ايمان راوړي، هغه به په يو محکم دستګير چنګ وهلی وي چې د هغه شکيېدل به نه وي، اللّه چې ده اوری‌ېدونکی او پوه دی.

پورتنی آيت حکم دا دی چې د غير مسلمان لپاره اکراه په دين کې نشته خوښه يې چې هر دين خوښوي خو اللّه ورته د حق (اسلام) او غير حق (کفر) حقانيت روښانه کړی ده نو څکه دی مخير دی چې د حق (اسلام) لار انتخابوي او که د غير حق (کفر) لار انتخابوي.

د عقيدې ازادي د انسان لپاره مخيره ده، البته د غير مسلمان لپاره نه د مسلمان لپار ولې چې د مسلمان لپاره دا ازادي نشته چې غير له اسلام نه بل دين ته واوړي.

د ازادی‌حق ډېر وسيع دی د ژوندانه په بېلابېلو اړخونو اسلام خپل احکام په نصوصو سره بيان کړي دي که هغه د شخصيه احوال په برخه کې وي لکه څنګه چې اللّه تبارك و تعالی فرمايي:

((فَانْكِحُوا مَا طَابَ لَكُمْ مِنَ النِّسَاءِ مَثْنَى وَثُلَاثَ وَرُبَاعَ فَإِنْ خِفْتُمْ أَلَّا تَعْدِلُوا فَوَاحِدَةً))[۳۲]

ستاسو لپاره ښه ده چې په نکاح کړې نورې ښځې دوه او درې او څلور، که چېرې ډاريدئ چې عدالت نه شئ کولای بيا نو يوه ښځه په نکاح کړې.

---

[۳۲] - النساء سورت، ۳ آيت.

د پورته آیت حکم دا دی چې د عدالت په صورت کې مسلمان تر څلورو ښځو اختیار لري، په یو وخت کې له څلورو اضافه ورته اجاره نشته د مسلمان ازادي تر څلور ښځو ده چې په نکاح یې کړي او همدا راز د نه عدالت په صورت کې او حتی د نه عدالت د ډار او خوف په صورت کې چې عدالت به ونه شي کولای نو مسلمان ته له یوې ښځې اضافه په نکاح جایزه نه ده.

په نکاح کې مسلمان نارینه او مسلمانه ښځه په داسې حال کې چې شرعي موانع موجود نه وي مخیر او آزاد دي.

همدا راز د ازادی حق د عمر رضی الله عنه له یوو اثر سره هم ثابت شوی ده، دغه اثر له عمر رضی الله عنه نه داسې را نقل شوی چې:

((عمرو بن العاص رضی الله عنه په مصر کې والي و، یو مصري قبطي یې وهلی و او دا خبر عمر رضی الله چې د مسلمانانو خلیفه و ورسېد، عمر رضي الله عنه په عمرو بن العاص باندې د وهلو د قصاص حکم وکړ او یو مشهوره خبره یې ورته وکړله: له کله مو خلك غلامان کړي په داسې حال کې چې میندو یې ازاد زېږولي دي))

د ذکر شوي مادو تاصیل د عمر رضي الله عنه له پورته وینا هم استنباط کېدای شي.

ب) د کرامت حق: انسان اشرف مخلوقات، الله خلق کړی او د هغه لپاره یې ټول کاینات د هغه په تسخیر کې راوستي دي د انسان په کرامت هرقسم تجاوز منع دي او د هغه کرامت په اسلام کې محترم شمېرل شوی ده.

الله تبارك تعالی د انسان د کرامت په اړه فرمایي: ((وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ))[33] مونږ د آدم اولاد ته کرامت او لوړوالی ورکړی.

د اساسي قوانینو د انسان د کرامت حکم له پورته ذکر شوی آیت نه تاصیل شوی ده.

۳- د استوګنځي د محرمیت حق تاصیل:

د استوګني ځای او کورونه د افغانستان په ټولو اساسي قوانینو کې محرم او هر قسم تعرض نه مصؤون کڼل شوي دي، حتی دولت ته اجازه نشته د جرم په حالت کې پرته د استوګن له

[33] - اسراء سورت، ۷۰ آیت.

اجازې او یا واکداره محکمې د چا کور ته او استوګنځي ته د ننه او یا هغه تفتیش کړي، د افغانستان اساسي قوانین داسې تصریح کوي:

شلمه ماده، اساسي نظامنامه کال ۱۳۰۲ هـ ل:

(کور او ځای د استوګنې، د ټولو رعیتو د افغانستان، له هر رازه لاس وهلو څخه سوکه ساتل دی، هیڅوک د پادشاه یا بل بې حکمه د نظامنامو د هیچا په کور بی اذنه د خاوند د کور نه سی ننوتای)

اته ویشمه ماده، اساسي قانون کال ۱۳۴۳ هـ ل:

(د هرچا ټاټوبی د بلوسې نه په امن دی، هیڅوک حتی دولت هم د اوسیدونکی د اجازې یا د یوې واکمنې محکمې له حکمه پرته او بې د هغو حالاتو اولارو چارو نه چې په قانون کې څرګند ښودل شوي دي د چا ټاټوبي ته ننوتلی او هغه لټولی نه شي، د څرګند جرم په وخت کې مسؤل مامور یو چا ټاټوبی ته د هغه یا د محکمې له مخکنی اجازې څخه په خپل مسؤلیت ننوتی شي او هغه لټولی شي خو دغه مامور په دې مکلف دی چې د ور ننوتلو یا لټولو نه په پس د قانون د خوا په ښودلی موده کې دننه د محکمې فیصله لاس ته راوړې)

اته دیرشمه ماده، اساسي قانون کال ۱۳۸۲ هـ ل:

(د شخص استوګنځی له تیري څخه خوندي دی، هیڅوک د دولت په ګډون نه شي کولای د استوګن له اجازې یا د واکمنې محکمې له قراره پرته او بې له هغو حالاتو او لارو چې په قانون کې ښوول شوي د چا کور ته ورننوزي یایئ ولټې، د څرګند جرم په مورد کې مسؤل مامور کولای شي د محکمې له مخکینی اجازې پرته د شخص کورته ور ننوځي یا هغه ولټې، نوموړی مامور مکلف دئ کورته له ننوتو یا پلټنې وروسته، په هغه موده کې چې قانون یې ټاکي د محکمې قرار تر لاسه کړي)

یادې پورتنی مادې د الله تبارك او تعالی د وینا د شرعي اصل پر بنسټ ولاړ دی، الله تعالی فرمایي:

(يَأَيهَا الّذِينَ ءَامَنُوا لا تَدخُلُوا بُيُوتاً غَيرَ بُيُوتِكم حَتى تَستَأنِسوا وَ تُسلّمُوا عَلى أهلِهَا ذَلِكُم خَيرٌ لّكُم لَعَلّكُم تَذَكّرُونَ)[٣٤]

اې هغو كسانو چې ايمان مو راوړى، له خپلو كورونو څخه پرته د نورو كورونو ته مه ورننوځئ، تر هغو څو اجازه واخلئ او د هغه كور په وكړو سلام وكړئ، دا ستاسو لپاره غوره ده، شايد يادوونكي شئ.

پورتنى مبارك ايت د شخص كور له تېري څخه مصؤن كڼې، اساسي قانون د اسلامي شريعت د حكم په پيروۍ هېچا ان دولت ته د دې حق نه دى وركړى، تر څو د شخص كور تفتيش يا تلاشي كړي.

همدا راز په دغه اړه له عمر رضى الله عنه نه يو اثر داسې روايت شوى ده:

((د ثور الكندي رضى الله عنه څخه روايت دى چې عمر بن الخطاب رضي الله عنه په مدينه منوره كې د شپې گرځېدو چې په يوه كور كې يې د يوه سړي غږ واورېد، چې سندرې وايي نو عمر رضي الله عنه د ديوال له لارې كورته وردننه شو، او له هغه سړي سره يې يوه ښځه وليده او شراب هم ورسره و عمر رضي الله عنه ورته وويل: اې د خداى دښمنه، ايا تا دا فكر كړى و چې خداى به ستا ستر وكړي، په داسې حال كې چې ته د هغه نافرماني كوې؟

هغه سړي ورته وويل اې اميرالمومنينه په ما بيړه مه كوه كه ما يو ځل د خداى نافرماني كړې ده نو تا درې وارې د الله نافرماني كړې ده:

الله تبارك او تعالى فرمايي: ((وَلَا تَجَسَّسُوا)) تجسس مه كوې او تا تجسس وكړلو.

الله تبارك او تعالى فرمايي: ((وَلَيْسَ الْبِرُّ بِأَنْ تَأْتُوا الْبُيُوتَ مِنْ ظُهُورِهَا)) ښه كار نه ده چې تاسو د خلكو كور ته د شا له خوا داخل شئ، په داسې حال كې چې ته زما كورته د شا له خوا پرته زما له اجازې داخل شوى يې.

الله تبارك او تعالى فرمايي: (يَأَيهَا الّذِينَ ءَامَنُوا لا تَدخُلُوا بُيُوتاً غَيرَ بُيُوتِكم حَتى تَستَأنِسوا وَ تُسلِّمُوا عَلى أهلِهَا ذَلِكُم خَيرٌ لّكُم لَعَلّكُم تَذَكّرُونَ)[٣٥]

---

٣٤ - سورت النور، ٢٧ آيت.

اې هغو کسانو چې ایمان مو راوړی ، له خپلو کورونو څخه پرته د نورو کورونو ته مه ورننوځئ، تر هغو څو اجازه واخلئ او د هغه کور په وګړو سلام وکړئ، دا ستاسو لپاره غوره ده، شاید یادوونکي شئ.

عمر رضي الله عنه ورته وفرمایل: ایا ستا لپاره کومه ګټه شته که زه تاته ښځنه وغواړم، که ته ماته ښځنه وکړې، هغه سړي ورته وویل هو په الله قسم یا امیر المومنینه که چېرې ته ماته ښځنه وکړې زه به هېڅکله نور داسې کار ونه کړم، د هغه ښځنه یې وکړه او له کورنه یې ووت.))[36]

٤- د زدکړو (تعلیم) حق تاصیل:

زده کړې او تعلیم د افغانستان اساسي قوانینو کې د افغان وګړو نارینه وي او که ښځینه یو اساسي حق ګڼل شوی ده د افغانستان په لومړني اساسي قانون کې بیا تر وروستي اساسي قانون پورېپدغه حق بې له محدودیته رسمیت درلود چې لاندې هغه مادو ته اشاره کېږي:

څورلسمه ماده، اساسي نظامنامه کال ١٣٠٢ هـ ل:

(کار د تدریس او سبق ورکول، بالکل ازاد او خلاص دي، چې سم له نصابه سره د عمومي معارف هر یو له تابعانو د افغانستان څخه په قسم د عمومي او خصوصي، درس ویلی شي، مګر بېګانه خلق، په داخل د افغانستان کې په خلاصول د مکتبو سره اجازه نه لري، غیر له هغو ځینو چې لپاره د تعلیم نوکران شوي وي)

څلور دیېرشمه ماده، اساسي قانون کال ١٣٤٣هـ ل:

(تعلیم د افغانستان د ټولو وګړو حق دی او د افغانستان د دولت او اتباعو له خوا وړیا برابرېږي، په دې برخه کې د دولت هدف یوې داسې مرحلې ته رسېدل دي چې د افغانستان د ټولو وګړو د پاره به کې د قانون د حکمونو سره سم د روزنې او ښوونې مناسبې اسانتیاوې راغوندې شي، دولت مکلف دئ چې په ټول افغانستان کې د پوهنې د متوازن تعمیم لپاره موثر پرګرام وضع

---

[36] - اخرج الخرائطِ فی مکارم الاخلاق ص ٣٠٧ / المکتبة الشاملة الحدیثة / عباس محمود العقاد، العبقریات الإسلامیة ، ج١ ص ٥١٤

او تطبیق کړي، د ښووني او روزنې لارښودنه او څارنه د دولت دنده ده، لومړنی ښودنې د ټولو ماشومانو د پاره په ځایونو کښی چې ویلی یې دو دولت له خوا برابرې شوې وي حتمي دي، د لوړ او عمومي تعلیم د موسسو جوړول او چلول یوازې د دولت حق او دنده ده، د دې نه ور اخوا د افغانستان اتباع حق لري چې اختصاصي یا د لیك لوست د ښودو د پاره ښوونځي جوړ کړي، د داسې ښوونځیو د جوړونې شرطونه، تعلیمی نصاب او په کې د زده کړې شرایط د قانون له پلوه ښودل کیږي، حکومت کولی شي چې د قانون د حکمونو سره سم خارجي کسانو ته د خصوصي ښونځیو د جوړولو اجازه ورکړي، د داسې ښوونځیو نه یوازې خارجي کسان فایده اخستی شي)

درې څلویښتمه ماده، اساسي قانون کال ۱۳۸۲هـ ل:

(زده کړه د افغانستان د ټولو اتباعو حق دی چې د لیسانس تر درجې پورې وړیا د دولت له خوا تامینیږي، دولت مکلف دیځچې په ټول افغانستان کې د متوازن معارف د عامولو او د منځنیو اجباري زده کړو د تامین لپاره اغیزمن پروګرام طرح او تطبیق کړي او د مورنیو ژبو د تدریس لپاره په هغو سیمو کې چې پرې خبرې کیږي لاره هواره کړي)

په پورتنیو موادو د افغانستان د اساسي قوانینو کې د تعلیم او تحصیل ارزښت ته په کتو سره دغه حق د افغانستان د وګړو لپاره رسمیت ورکړی ده، څکه پخواني سیاسي زعامتونه په دې پوهیدل چې د افغانستان د ودې او پیشرفت لاره تعلیم ده.

دغه حق په شرعي صریحو نصوصو (قران او حدیث) کې په کراتو ذکر شوی ده، اسلامي شریعت خلك د علم د زده کړې په اړه هڅولي دي چې دغه پورتني د اساسي قانون مواد هم له هماغو شرعي نصوصو نه په استنباط سره دغه حق د افغانستان وګړو ته ورکړی ده.

اللّه تبارك و تعالی په لومړني ملکوتي وحې سره چې حضرت محمد ﷺ نازل شو داسې فرمایي:

((اقْرَأْ وَرَبُّكَ الْأَكْرَمُ الَّذِي عَلَّمَ بِالْقَلَمِ عَلَّمَ الْإِنْسَانَ مَا لَمْ يَعْلَمْ))[37] و وایه (اې محمد ﷺ) د خپل رب چې ډېر کریم دی او هغه کس ته علم د قلم په وسیله ور زده کړی ده، او انسان ته یې هغه څه ور زده کړل چې د هغه زده نوو

[37] - العلق سورت، آیت ۳-۴- ۵.

الله تبارك او تعالى فرمايي: ((يَرْفَعِ اللَّهُ الَّذِينَ آمَنُوا مِنْكُمْ وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتٍ))[٣٨] الله به ستاسو څخه هغه کسان چې ايمان يې راوړی دی او هغه کسان چې پوهه ورکړل شوې ده درجې لوړوي.

عن أنس بن مالك قال: قال رسول الله صلى الله عليه وسلم: ((طلب العلم فريضة على كل مسلم))[٣٩] د علم زده کړه په هر مسلمان فرض ده.

په ځينو د حديثو متونو کې د احاديثو (على کل مسلم و مسلمة) ذکر شوی ده خو هغه بيا ځينو محديثونو د (مسلمة) کلمه ورسره ضعيفه بللی او تبصره يې کړې ده چې ذکر د مسلم ذکر مسلمة هم د برنيسي يعنی په دغه مطلب چې علم په هر نارينه او ښځينه مسلماني فرض ده، لکه څرنګه چې امام ابن باز رحمه الله دغه ذکر په خپلو فتاواو کې کړې ده.

عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رضي الله تعالى عنه: أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ قَالَ: ((إِذَا مَاتَ ابنُ آدم انْقَطَعَ عَنْهُ عَمَلُهُ إِلَّا مِنْ ثَلَاثٍ: صَدَقَةٍ جَارِيَةٍ، أَوْ عِلْمٍ يُنْتَفَعُ بِهِ، أَوْ وَلَدٍ صَالِحٍ يَدْعُو لَهُ))[٤٠]
له ابو هريره رضي الله عنه نه روايت ده چې د الله رسول فرمايلي دي: کله د آدم اولاد مړ شي د هغه عمل پرې کېږيمکر دري شيان نه پرې کيږي د هغه شيانو ثواب به وروسته له مرګه هم ور رسيږي، جاری صدقه ده، هغه علم ده چې خلك ورنه ګټه اخلي او صالح اولاد ده چې ورته دعا کوي.
له پورته حديث نه ثابتيږي چې د علم ښيګڼه اسلامي شريعت دومره با ارزښته بللي چې حتی وروسته له مرګه د هغه علم ثواب مړي ته ور رسيږی تر څو چې خلك ورنه ګټه اخلي.
د تعليم په هکله د اساسي قوانينو احکام له پورتني شرعي نصوص تاصيل شوی دي، چې د علم زدکړه پر مسلمان که هغه د دين علم وي او که د دنيا فرض ده، په دومره تفاوت سره چې د دنيا علم کفايي فرض ده او د مسلمانانو يو طايفه په ټولنه کې حتما بايد انجنيران او يا ډاکتران شي او يا داسې نور مسلکونه به انتخابوي، البته که چېرې په مسلمانه ټولنه کې ټول دنيوي علم په هر برخه کې ترك کړي او هغه علم په اسلامي ټولنه کې اړتيا وي دغه ترك د دنيوي علم ناروا ده او بايد مسلمانان هغه زده کړي.

---
[٣٨] - المجادلة سورت، آيت ١١.
[٣٩] - رواه ابن ماجه.
[٤٠] - رواه مسلم.

په دغه اړه شیخ ابن باز رحمه الله په خپلو فتاواو کې فرمایي: له شرعي علومو پرته نور علوم،یعنې د معدنیاتو استخراج، کرنې، او داسې نورو ګټورو علومو کې هغه څه چې مسلمانان ورته اړتیا لري، کفایي فرض ده.[٤١]

[٤١] - العلم الذي وردت الشريعة بمدحه هو العلم الشرعي - إسلام ويب - مركز الفتوى(islamweb.net)

ماخذونه

١- قرانکریم؛

٢- ابن حنبل احمد، المسند امام احمد؛

٣- ابن ماجه، ابو عبدالله بن یزید ماجة قزوینی ربعی، سنن ابن ماجه؛

٤- أبوبکر، احمد بن الحسین بن علی بن موسی، سنن البیهقي؛

٥- السجستاني، ابوداود سلیمان بن الأشعث، سنن ابو داود؛

٦- مسلم، بن حجاج ابولحسن القشیری النیشاپوری، صحیح مسلم؛

٧- دکتور علی محمود حسین، مبادی الدستور الإسلامي الأساسیة، مجلة کلیة العلوم الإسلامیة شماره (١٤/ ٢) ج ٧ سال ١٤٣٤ هـ ق – ٢٠١٣ م؛

٨- ابو زهرة محمد العلاقات الدولیة في الاسلام؛

٩- إسلام ویب - مرکز الفتوی(islamweb.net)؛

١٠- دکتور بشناق باسم صبحی، مجلة الجامعة الاسلامیة، ج ٢١ شماره ١، الفصل بین السلطات في النظام السیاسي الاسلامی – دراسة تحلیلیة في ضوء نظریة الفصل بین السلطات في القانون الوضعي؛

١١- دکتور زحیلی وهبه، العلاقات الدولیة في الاسلامی؛

١٢- دکتور زحیلی وهبه، فقه الاسلامی و ادلته؛

١٣- دکتور زیدان، عبدالکریم، اصول فقه اسلامی؛

١٤- السرخسی محمد، اصول السرخسی؛

١٥- الماوردي ابولحسن، الاحکام السلطانیة؛

١٦- ابویعلی، الاحکام السطانیة؛

١٧- دراسة تحلیلیة في ضوء نظریة الفصل بین السلطات في القانون الوضعي؛

١٨- د افغانستان لوړ شاهی دولت نظامنامه کال ١٣٠٢ هـ ل؛

١٩- د افغانستان لوړ شاهی دولت اصولنامه کال ١٣١٠ هـ ل؛

٢٠- د افغانستان اساسي قانون کال ١٣٤٣ هـ ل؛

۲۱- د افغانستان اساسي قانون كال ۱۳٦٦هـ ل؛

۲۲- د افغانستان اساسي قانون كال ۱۳۸۲ هـ ل؛

۲۳- د تقنيني اسنادو د طی مراحل قانون كال ۱۳۹۷ هـ ل؛

۲٤- فرهنګ معين؛

۲٥- فرهنگ عميد.